

ԱՐԶԱՔԱՆԿ

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ԳՈՒՐՍ ԵՒ ԳԱԼՐՍ ԿԻՐՈՍԿԻ ՕՐԵՐՐ

Տարեկան բաժանորդագրելն է հիմա ուրիշ: Բաժանորդագրող թիւնն ընդունվում է «ԱՐԶԱՔԱՆԿ» խմբագրատանը և Կենտրոնական Գրախճառատնոցում: Օտարաքաղաքացիք դիմում են՝ Тифлисъ. Редакция „Ардзаганк“.

Առանձին համարները 15 Կ.

Յալտաբարութիւնների բաժին 2 Կ.

ԲՈՎԱՆԳԱՎՈՒԹԻՒՆ

«Մեղու Հաշատանի» լրագրի 25 ամեայ յօդէլեանի առիթով:—ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ: Արձագանք 1883 թուին: Պ. Գ. Բար-խուդարեանցի 25 ամեայ գործունէութիւնը: Նամակ Երևանից: Հաշուհաշոյ բարեգործական ընկերութիւնից: Քաղաքացին ընտրութիւններ: Թիֆլիզի նորընտիր քաղաքացին ժողովը: Պ. Շերեշցին:—ՏԱՃԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ: Նամակ Սղեբից: Նամակ Վանից:—ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ: Եգիպտոս:—ՖԷԼԻՔՏՈՆ: Թէ ինչու համար Տաճկաստանից զիւղացին ստիպում է գաղթել:—ՋԱՆԱԶԱՆ ԼՈՒՐԵՐ—ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ:

Յ Ե Բ Ե Ջ Բ Կ Ե Յ 1883 Թ Ո Ւ Բ Ն

„ԱՐԶԱՔԱՆԿ“

ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹԸ ԿԸ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻ ՄԻՆԵՆՈՅՆ ԴԻՐՔՈՎ ԵՒ ՀՆՏԵՆԱԼ ՊՐՕԳՐԱՄԱՅՈՎ.

I. Տեղեկութիւններ կառավարութեան գործողութիւնների և օրէնսդրական միջոցների մասին:—II. Առաջ-նորդող յօդուածներ ազգային և հասարակական կեանքի նշանաւոր հարցերի վերաբերութեամբ:—III. Թըլ-թակցութիւններ հայաբնակ տեղերից, ընդհանուր տեսութիւն հայ և օտար լրագիրների տեղեկութիւնների և կարծիքների:—IV. Տնտեսական և առևտրական հարցեր փոխարքայութեան մէջ:—V. Յօդուածներ ազգա-յին կրթութեան վերաբերութեամբ:—VI. Արտաքին տեսութիւն, յօդուածներ և տեղեկութիւններ արտասահմանեան հասարակական և քաղաքական նշանաւոր անցքերի մասին:—VII. Կրիտիկա և մատենա-խօսութիւն:—VIII. Ֆելիէտոն:—IX. Խառն լուրեր:—X. Յալտաբարութիւններ:

Թէև խմբագրութիւնը մտադիր էր շաբաթաթերթի տարեկան բաժանորդագրելը հինգ բուրլի նշանակել, բայց աչքի առաջ ունենալով ցենզուրային օրէնքի 12, 13 և 15 յօդուածները, որոնց զօրութեամբ հինգ բուրլի բաժանորդագրին ունեցող թերթերը հասարակական հարցերը քննելու արտօնութեան կողմից սահմա-նափակուած են ենթարկվում, խմբագրութիւնը «Արձագանքի» տարեկան բաժանորդագրելը թողնում է 7 ր.

Կէս տարուայ բաժանորդագրին է 4 ր.

ԹԻՖԼԻՍՈՒՄ ԿԱՐԵԼԻ ԵՒ ՍՏՈՐԱԳՐՈՒԵԼ ԽՖԱԳՐԱՏԱՆԸ ԿԱՄ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԳՐԱՎԱՅԱՌԱՆՈՅՈՒՄ

Օտարաքաղաքացիք դիմում են՝ Тифлисъ. въ Редакцію газеты „Ардзаганк“.

Երտասահմանից — Tiflis Redaction du journal arménien «Ardzagank».

«ՄԵՂՈՒ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ» ԼՐԱԳՐԻ 25-ԱՄԵԱՅ
ՅՈՒՆԵՍԿՈՒՆԻ ԱՌԻԹՈՎ

Ներկայ թուականի հետ լրանում է Թիֆլիսում հրատարակող «Մեղու Հայաստանի» լրագրի 25 տարուայ գոյութեան շրջանը և պ. Պ. Սիմեոնեանցի խմբագրական պաշտոն վարելու քսանամեակը:

Հայոց լրագրութիւնը տակաւին զարգացման այն աստիճանի վերայ է կանգնած, որ մի պարբերական հանդիսի քսանհինգ ամեայ անընդհատ հրատարակութիւնը շատ միութարական երևոյթ է համարվում: Մինչև օրս մենք մօտ 140 պարբերական հրատարակութիւն ենք ունեցել, բայց և այնպէս դժբա շատ կարճատև կեանք են վայելել և ամէն մէկը դիմացել է հազիւ մի քանի տարի: Սակաւութիւ բացառութիւնների շարքում այսօր առաջին տեղը բռնած ունէ Զմիւռնիայի «Արշալույսը» իւր 42 տարեկան հասակով, ապա Վենետիկի «Բազմավէպը» (1843 թուից), յետոյ Կ. Պօլսի «Մասիսը» (1852 թուից) և վերջապէս «Մեղու Հայաստանի» լրագիրը, որ ահա լրացնում է իւր սկզբնաւորութեան քսան և հինգամեայ շրջանը:

Շատերն են ասում, ամենքն են կրկնում, թէ հայերը ապերախտ են, թէ նոքա չեն գնահատում անձնանուէր ծառայութիւնը, չեն կարողանում շատ անգամ զանազանել լաւը վատից, օգտակարը վնասակարից, թէ նոքա աւելի ևս չ'զիտեն գնահատել իրանց մտաւոր առաջնորդների անկեղծ և անխաղախ աշխատութիւնները: Ծնմարիտ են արդեօք այս բոլոր մեղադրանքները: Մի բան կարող ենք հաստատ ասել, որ հայերը ոչ թէ ապերախտ այլ անփորձ՝ չասենք անգամ անշնորհք, անընդունակ են իրանց երախտագիտութիւնը, իրանց ներքին զգացմունքը վայելուչ կերպով և ժամանակին արտայայտելու: Սորանից մի քանի տարի առաջ՝ լրագիրների մէջ շատ խօսուեցաւ ու գրուեցաւ, թէ մտադրութիւն կայ տօնել Ներսիսեան Ազգային ուսումնարանի յիսուն ամեայ յօբելեանը: Ո՞վ կարող է ասել, թէ կը գտնուէր գէթ մի մարդ, որ այս գաղափարին համակիր չ'լինէր. ո՞վ կարող է մերժել, որ Ներսիսեան ուսումնարանի սաները, որոնք ցանցի պէս սփռուած են բոլոր հայաբնակ տեղերում, սրտատրոփ եռանդով չ'պիտի ողջունէին այդ հանդէսը. ո՞վ կարող է ժխտել, թէ Ներսէս Ծ-ի սուրբ լիշատակով պարծեցող բոլոր հայերը, մի սիրտ և մի հոգի դարձած իրանց անկեղծ խնդակցութեամբ չ'պիտի մասնակցէին այդ ազգային մեծ հանդիսին: Բայց չ'նայելով այս ընդհանուր համակրութեան և անսպական ցանկութեան, յօբելեանի կատարումը, այնուամենայնիւ, տեղի չ'ունեցաւ: Եւ սորանում Հայի ապերախտութիւնը չէր մեղաւոր. մեղաւոր էր հայի անշնորհքութիւնը, հայի անփորձութիւնն ու գանդաղկոտութիւնը և որ զլիսաւորն է՝ մեղաւոր էին բազմութեան առաջնորդները, մեծա-

մասնութեան ղեկավարները, գործի գլուխ կանգնած անձինք:

Արդ՝ մի խումբ երիտասարդների, հասարակութեան յայտնի անձինք, ինչպէս լրագրիս մէջ տպուած յայտարարութիւնից իմացուեցաւ, մտադիր են հանդիսաւոր կերպով յարգել և տօնել «Մեղուի» յօբելեանը:

Շնորհաւորելով «Մեղուի» այդ երջանիկ օրը և ամենայն յաջողութիւն և յառաջադիմութիւն ցանկանալով նորան ապագայում, որպէս հայոց թերթի, մենք անարդար կը գտնուէինք մեր խղճի և հասարակութեան առաջ, եթէ օգուտ չ'բաղէինք ներկայ ուրախալի երևոյթից և մեր բարեմաղթութիւնների հետ միասին գտնեա՞ քանի մի խօսքով չ'փորձէինք որոշել այն դերը, որ կատարել է լիշատ լրագիրը անցեալում:

1. Յայտնի է որ «Կովիւն» և «Արարատ» լրագիրների դադարելուց յետոյ անցնում են բաւական տարիներ և ռուսահայք գուրկ են մնում որ և է պարբերական հրատարակութիւնից: Սակայն մի ամբողջ շարք նշանաւոր անցքերի այդ միջոցին առաջ էին մղում հայոց մտաւոր գործունէութիւնը և մամուլի կարեւորութիւնն աւելի և աւելի զգալի էր լինում մեր հասարակութեան համար. Արևելեան սլաւոնագմբ, Աղէքսանդր Բ գահակալութիւնը և ձեռնարկած բարենորոգումները, Վենետիկի գիտնական վարդապետների վերադարձը մայրենի եկեղեցու գիրկը և նոցա գործունէութիւնը Փարիզում, Ներսէս Ե-ի վախճանը և Մատթէոս կաթողիկոսի ընտրութիւնը, ազգային դպրոցների բազմանալը, իտալական լեզափոխութեան սկզբնաւորութիւնը—այս բոլորը այնքան մեծ ազդեցութիւն ունեցաւ Ռուսաստանի հայոց վերայ և մամուլի պահանջը այնքան մեծ էր, որ միևնույն 1858 թուին միմիանցից անկախ սկսվում են «Հիւսիսափայլը» Մոսկվայում և «Մեղուն» Թիֆլիսում: Երկուսը ևս մեծ դեր ունէին խաղալու ծնուելով այն ժամանակ, երբ ամբողջ Ռուսիան նշանաւոր յառաջադիմութեան ընթացք էր բռնած:

Ըստ երևոյթին նորածին «Մեղուն» քանի մի առաւելութիւններ պէտք է ունենար «Հիւսիսափայլի» առաջ. շաբաթական թերթ լինելով և հրատարակուելով Թիֆլիսի նման հայաբնակ կենդրոնում «Մեղուն» խմբագրվում էր հայ քահանայի ձեռքով ճիշդ այն ժամանակ-երբ մեր հասարակութիւնը սովոր էր սպասել լուսաւորութեան քայլերը տակաւին միմիայն հոգեւոր կոչումն ունեցող անձինքներից: Ինչպէս Տէր-Ստեփան Մանդինեանի «Մեղուն», նոյնպէս վենետիկցի վարդապետների «Մասեաց Աղաւնին», Մսեր Մադիստրոս Մսերեանցի «Ճառքաղը» և Կարապետ վարդապետ Շահնազարեանի «Երկրագունդը» Լօնդոնում—արգասիք էին այն համակրանաց, որ վայելում էր հասարակութեան կողմից գործող հայ հոգեւորականութիւնը:

Արտաքուստ ահա այսպիսի բարեպատեհ հանգա-

մանքների մէջ գտնուելով, 1858 թուին սկսեց Հանգուցեալ Տէր-Ստեփան Մանգինեանը ներկայ «Մեղու Հայաստանի» լրագրի հրատարակութիւնը: Գլխավորաբար արտաքինի չափ յաջող չէին խմբագրի անձնական յատկութիւնները և խմբագրութեան ներքին պայմանները: Անտեղեակ հասարակական գիտութիւններին, զարգացմամբ աւելի ստոր քան ժամանակի հոգւոյ պահանջը, մինչև անգամ անձանօթ օտար լեզուների, խմբագրը չունէր նաև ճաշակ և ջանք որ և իցէ ընտրութիւն անել ձեռը հասած նիւթերի մէջ: Գաղափարային լիակատարութիւնը զգալի էր նաև նիւթերի գոտաւորութեան և տպագրութեան ձևի մէջ: Բայց գլխաւորն այն է որ «Մեղուն» ըստ իւր պարտականութեան նոյն իսկ սկզբից պաշտպան Հանգինեանով Հայաստանեայց եկեղեցւոյն և ազգային շահերին, չ'զիտեցաւ սահման դնել այդ շահերի և անձնական կրքերի մէջ, չ'կարողացաւ հաստատել իւր ասելիքը լուրջ դատողութիւններով և հաստատուն փաստերով և իւր «Հիւսիսափայլի» հետ ունեցած բանակումի մէջ այն աստիճան յափշտակուեցաւ որ պնդում էր օրինակ Հայոց լեզուի «Աստուածախօս» և «Ազամախօս» լինելը, որ ներում էր իրան «հերձուածող» և «գաւաճան» ազգութեան կամ թէ «ազգուրաց» և «կրօնափոխ» անուանել նոցա, որոնք պընդում էին թէ ժամանակակից հոգեւորականութիւնը տգէտ է և այլն:

Անտեղի պաշտպանութիւնը աւելի ևս անտեղի փաստերով, տգէտ և տգէտ ձևով, լի անվայելուչ ածականներով—այս բոլորը կասես թէ սեփականութիւն դարձաւ Հ. Մանգինեանի լրագրի, որ հիւրասիրաբար բաց էր անում իւր էջերը ամէն անցորդի համար, ամէն անձնական հաշիւների համար, վերջապէս ամէն մի անշնորհք ու անհամ յօդուածի համար և հետզհետէ այն աստիճան կորցնում էր իւր վարկը մինչ արժանացաւ մեր ժամանակակից բանաստեղծի հետեւեալ դատաւճիւրին.

«Լրագիրն «Մեղու Հայաստանի»

«Չարժէ մարդկային դատաստանի...»

Եւ ահա Հ. Մանգինեանի լրագիրը «յետադէմ, փթած, տգէտ» կուսակցութեան թերթի հռչակը սկսեց վայելել, և հետզհետէ սկսեց դատապարտուիլ մեռելութեան մինչ ընթերցողների մեծամասնութիւնը խորշում էր այդ հրատարակութիւնից: Այս տխուր հանգամանքները բնականապէս մեծ ազդեցութիւն ունեցան լրագրի նիւթական միջոցների վերայ: Հայր Մանգինեանի բոլոր ջանքերը լրագրի գէթ տպագրական ծախսը ապահովացնելու մասին ապարդիւն էին անցնում, չ'նայելով որ հանգուցեալ խմբագիրը փողոցէ փողոց, խանութէ խանութ ամէն անգամ ժրջանութեամբ շրջում էր բաժանորդագրութիւն և ապառիկներ ժողովելու: Ահա այդ օրից խմբագրութեան և ստորագրողների մէջ մի կերպ տարօրինակ յարաբերութիւններ սկսուեցան՝ բա-

ժանորդ գրուել ստիպմամբ կամ ամօթից, յետոյ թողնել հատուցանելի դրամը ապառիկ կամ բոլորովին անվճար, նեղանալ խմբագրից որ նոր տարիից դադարել է իրան լրագիրը ուղարկելը և այլն: Սուրա փոխարէն խմբագիրը ևս իւր կողմից պարտք էր համարում ոչ միայն չը «գիպչել» ալ և պաշտպան Հանգինեանով իւր ամէն մի բաժանորդի պատուին, գովել և մինչև երկինք հասցնել ամէն հինգ վեց ստորագրուող գտնույին, խունկ ծխել այն ժամանակուայ Առաջնորդին և Ներսիսեանի գլխոյցի հոգաբարձութեանը՝ զանազան ակնկալութիւններ ունենալով նոցանից, արատաւորել հակառակ կուսակցութիւնները, «պոչ» խաղացնել քաղաքիս սզգալին գործերում, լռել երբ ձեռնտու չէ անձնական տեսակետից, տպել ամէն մի անճոռնի գրութիւն միայն թէ մէջը գոված լինէին «Մեղուն» քսան և երեսուն անգամ «խաթեր» համար, որ տուած էր իրան բաժանորդը կամ ծանօթը մի անգամ և այն էլ ձրի տը պազրելու համար և այլն և այլն: Սակայն այս բոլորը չնայելով Հ. Մանգինեանի, ինչպէս ասացինք, մեծամեծ ջանքերին և յամառ ցանկութեան մշտապէս մնալ խմբագիր իւր լրագրի,— այս բոլորը չ'ազատեց «Մեղու Հայաստանի» թերթը առաջին օրհասից, որին ենթարկուեցաւ դա 1862 թուին, ամէնքից ստանալով «յետադէմ և տգէտ» լրագրի դատաւճիւրը:

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Առաջիկայ 1883 թուականին «Արձագանք» շաբաթաթերթի խրաբանչիւր բաժանորդ իրաւունք ունի խմբագրութեան առաջարկած ցուցակից ընտրել եւ ձրիապէս նտանալ երկու բուրլու գրքեր, ընտրած գրքերի համար որպէս ճանապարհածախս ուղարկելով 20 կոպէկի փոստի մարկաներ: Կէս տարով ստորագրուող անձինք կ'ստանան մէկ բուրլու գրքեր եւ ճանապարհածախս կուղարկեն 10 կ.: Ընտրելի գրքերի ցուցակը ընթերցողը գետեգրուած կը գտնի «Արձագանքի» ներկայ համարի յայտարարական բաժնում:

*
* *

«Մեղու Հայաստանի» լրագրի յօրելեանի տօնելու հետ միասին կապուած է և մեր բանաստեղծ պ. Գէորգ Բարխուդարեանի գրականական գործունէութեան քսան և հինգ ամեակը, պ. Բարխուդարեանի առաջին բանաստեղծութիւնը հրատարակուած է «Մեղուի» առաջին համարում 25 տարի առաջ: Պ. Բարխուդարեանցը մեր գրականութեան նորագոյն պատմութեան մէջ մի պատուաւոր տեղ է բռնում գլխաւորապէս իբրև բանաստեղծ-թարգմանիչ, թէև նորա ինքնուրոյն բանաստեղծութիւնները ևս ներկայացնում են մի շարք ընտիր գաղափարների գեղեցիկ ձևով արտայայտուած: Պ. Բարխուդարեանցի գործունէութիւնը, որ «Հիւսիսափայլի» և

«Փորձի» ընտիր աշխատակիցներից մէկն է եղել, յայտնի է ամէնքի: Յիշենք այստեղ միայն որ իւր պաշտած բանաստեղծ Շիլլերի գրուածքներից նա թարգմանել է — «Վիլհելմ Տէլ», «Դօն Կարլոս» «Օրլէանի Կոյս» «Ֆիէս-կօյի դաւադրութիւնը» և մի քանի առանձին բանաստեղծութիւններ, Լեսսինգից — «Նաթան Իմաստուն», Շէքսպիրից — «Վենետիկի վաճառական»: Պ. Բարխուդարեանցն է առաջինը ծանօթացրել Հայ Հասարակութիւնը Ուլանդի, Շամիսօյի, Ադամանդի Կորայիսի, Պետէօֆիի և մի քանի ուրիշ Եւրոպական բանաստեղծների հետ:

Մենք համոզուած ենք, որ «Մեղուի» յօբելեանը տօնելու համար կազմուած մասնաժողովը կ'յարգէ վայելուչ կերպով և մեր համակրելի բանաստեղծի գրական գործունէութեան քսան և հինգ ամեակը: Իսկ մեր կողմից կ'առաջարկէինք հասարակութեանը պ. Բարխուդարեանցին իւր յարգանքը յայտնելու համար օժանդակել պ. Բարխուդարեանցի բանաստեղծութեան հաւաքածուն հրատարակելուն և այդ հրատարակութիւնն ամբողջապէս նուիրել հեղինակին իբրև հայրենի գրականութեան անխոնջ մշակի:

Պ. Բարխուդարեանցի համաձայնութիւնը ստանալու պէս մենք կ'ձեռնարկենք մեր հեղինակի թէ ինքնուրոյն և թէ թարգմանական բանաստեղծութեանց տպագրութեան. վստահ ենք որ հայ հասարակութիւնը ամենայն պատրաստութեամբ կ'ընդունէ իւր վերալիարատարակութեան ծախսը: «Արձագանքի» խմբագրութիւնը շնորհակալութեամբ կ'ընդունէ ամէն մի դրամական նուէր այս նպատակով իրան ուղղած:

Ահա և այն բանաստեղծութիւնը որ գետեղած է «Մեղու Հայաստանի» լրագրի 1858 թուի յունվարի մէկի համարում:

ՓՈԹՈՐԻԿ:

Հաւաքուել են մռայլ, մութ ամպեր
Կապոյտ երկինք ծածկել են,
Որոտում են կրակէ նետեր
Թռչկոտում են դէս ու դէն:

Կատաղութեամբ և սուալով
Սաստիկ մրրիկ անցնում է,
Կատրտուելով և գոռալով
Անտառը դղրդում է,

Հեղեղներով հոսում է վեր
Անձրեւը մութ ամպերից,
Թնդիւն, ճալթիւն և կայծակներ
Շարժում են լեռներ տեղից,

Ծովը շփոթուած եփ է գալիս,
Լեռն ալիք է բարձրացնում:

Նա լեռն ալիք բարձրացնելիս,
Անդունդներ է բաց անում:

Բոլոր բնութիւնը կարծես թէ
Յատակ ի վեր է լինում.
Երկինք, գետին, ծով և անտառ
Ծանր հեծում, տատանում:

Մարդիկ, թռչունք և անասունք
Ջահհարած լիովին,
Սարսափելով ըսպստում են
Իրանց կենաց վախճանին,

Բայց տես, անձրեւն յանկարծ կտրեց,
Պայծառ երկինքը տեղ տեղ
Ամպերի մէջից դուրս նայեց.
Ծագեց արև հրաշագեղ:

Այսպէս եղբարք մեր կեանքումը
Շատ կրտսեններ մրրիկներ,
Բայց մենք ունինք երկնքումը
Բարի Հայր, նա է տէր մեր:

*
**

ՆԱՄԱԿ ԵՐԵՒԱՆԻՑ

Նոյեմբերի 12-ին 1882 թ.

Այս քանի օրերս լրագրիները լցուած են Վահրամ եւ պիտիպոսի էջմիածնից ուղարկած արկղիների ուղիղ և սուտ նկարագրութիւններով: Նրանցից մի երկուսն ուղեքան մեծացրին, մանաւանդ, եղելութիւնը, որ, լրամիտներն անգամ դալթալիդուեցան: Ահա այս հանգամանքից թելադրուած շտապում եմ ձեր թերթի միջոցաւ եղելութիւնը ճշտելու դուրս բերել:

Ահա թէ բանն ինչու՞մ է:

Այն անցքից մի երկու օր առաջ, Երեւանի անկիւններում լուրեր են տարածվում Վահրամ Կաթողիկոսի վտանգաւոր դրութեան մասին, որոս հետ միացած են լինում և Վահրամ եպիսկոպոսի վանքի երեղէնները իրան սեւհահանացնելու ձայները:

Ժողովրդի ահանջը վաղուց սովոր լինելով յաճախակի կրկնուած այդ օրինակ աւելորդախօսութիւններին, չիշեալ ստերն էլ պոչաւորի կարգն է դնում. սակայն յանկարծ մի առաւօտ քաղաքը թնդում է, թէ Վահրամ եպիսկոպոսի արկղիներն արդելուել են, որոնց մասին հեռագիր են ստացել էջմիածնից «Պոսակ» խմբագիր Բաբաջանեանցը և մի այլ պարոն այնտեղի գործող խորհրդաւոր մի անձնաւորութիւնից, ամէն տեղ խօսվում է թէ նոյն գիշերը երեսօտարդներից ոմանք Փայտոնով պատգամաւորներ են թռցրել սինօդը, թէ խորհրդաւոր անձից հեռագիր ստացողն էլ իւր կողմից, կամ աւելի ստույգը խօսել, իւր բարեկամից թելադրուած՝ հեռագրել է Թիֆլիս մի ուրիշ իրանց համախոհին, թէ այնտեղից էլ հրահանգ է եկել՝ ֆուրգոններ

անուններն ու նշանները դրել, որպէս զի ոտքի կանգնացած համբարը ցրիւ տալ ֆուրգոնները և ալլին և ալլին:

Նւ արդարեւ, պարզուեցաւ, որ Վահրամ որբազանը առաջին օրն ուղարկել է Նրեանու Առաջնորդարանը մի ֆուրգոնով երեք արկղ Թիֆլիս ճանապարհ դնելու: Իսկ երբ սուրհանգակ գնացողները տեղեկացել է Նրեանուց վրդովմանքը անմիջապէս ուղարկել է իւր յիսուսին և պ. Թիւլպէնտաճեանին, իրաւունք տալով նոյա բաց անել մի քանի հասկացող անձերի մօտ արկղներն և ժողովրդի կարծիքը փարատել:

Այդ օրը ճաշին ոմանք բարեմիտ, կրակոտ բաց անհեռաւ երիտասարդներից դրդուած պ. Բաբաջանեանցի և Էջմիածնից հեռագիր զրկող խորհրդաւոր պարոնի արձակած քամիներից՝ խուժանի և նորա առաջնորդ Բաբաջանեանցի ուղեկցութեամբ շտապում են Առաջնորդարան և եպիսկոպոսի ճաշը կիսատ թողնելով՝ պահանջում են արկղները բացումը: Լսվում է, որ առաջնորդ որբազանը մի քանի րոպէ ժամանակ է խնդրել մինչև ճաշը վերջացնի, բայց Վատակ Բաբաջանեանցը և ընկ. անողորք են գտնուել:

Բացուել են միմեանց քամակից արկղները և գրտնուել են միայն Վահրամ որբազանի մասնաւոր սեպհակոնութիւնը. միայն երրորդ արկղը պարունակած է եղել իւր մէջ համականիք և սինոդի ու Վաթոյիկոսի գործերի հետքեր:

Երկու արկղը յանձնում են ըստ պատկանելոյն, իսկ երրորդը կնքում են Առաջնորդի, Թիւլպէնտաճեանի և Բաբաջանեանցի կնքով:

Այստեղ «Պատակ» խմբագիրը պնդում է, որ չորս և ոչ երեք արկղ են եղել, որ ինքը հեռագիրն ստանալուց չետոյ պահել է ճանապարհը և անձամբ բաւականին տեղ ուղեկցել ֆուրգոնին. մի քանիսն էլ աւելացնում են, թէ ութ արկղ էին, որոնցից չորսը խոտորափողոցներով մտել են Էջմիածնին մերձաւոր անձանց տները, միւս չորսը Առաջնորդարան են բերուել: Ի հարկէ, մի կը հաւատար աս չուզված միջոցին խեղճ առաջնորդի խօսքին, կամ Վահրամ որբազանի առ նա ուղղուած համակին, որով զրկել էր նորան երեք արկղ:

Կնքուած արկղը մնաց Առաջնորդարանում մինչև երեք օր, երբ սինոդի անդամ Մեսրոպը և Ներսէս եպիսկոպոսները կնքողներն և ուրիշների ներկայութեամբ բանում են արգելեալ պատուը, որի միջից դուրս եկան Վահրամ եպիսկոպոսի մասնաւոր համականիքը և մի քանի պատմական պատճէններ, քաղուած Վահրամի և սինոդի գործերից և արտագրած Էջմիածնի ծառայողների երկուսից:

Ներսէս եպիսկոպոսը ամենայն իրատմբ յանձնեց բոլոր ըստ պատկանելոյն, ամենին ուշք չը դարձնելով Բաբաջանեանցի ճօռ-օմբանութիւններին, որը պահանջում էր մի առ մի կարգաւ Վահրամ եպիսկոպոսի մասնաւոր նամակները. նա իրաւունք չէր համարում որբազան Մանուկեանի վերցնելու և ոչ մի պատճէն, թէպէտ և որբազան Ներսէսը հաւատացնում էր «Պատակ» պարոն խմբագրին, որ այդ գործերի իսկականները թուով համարով գտնվում են Ս. Էջմիածնում ու ինքը ամէն հետաքրքիր հայի ուրախութեամբ կը յանձնէր օգուտ քաղել այդ պատմութեան արժանի նիւթերից, ինչպէս և արեց այս օրինակ պ. Յովսէփ Գեղամեանը:

Պէտք է ասել որ բոլոր ժամանակը սինոդի միւս անդամ Մեսրոպը որբազանը վրդովեալ դուրսեան մէջ էր: Այլապէս էլ չէր կարող լինել, որովհետեւ, ասում են, թէ Սրբազան Վահրամը երբ բարձել է իւր արկղները և ճանապարհ դրել Էջմիածնից, սինոդականներից ոմանք, որոց թուում է հարկէ

և Մեսրոպը եպիսկոպոսը, ժողովել են և նոյն Մեսրոպին բանագնաց ուղարկել Մանուկեան մօտ ու պահանջել ֆուրգոնի վերադարձումը: Եպիսկոպոսը պատասխանել է, թէ որովհետեւ ֆուրգոնն արդէն գնաց և վաղէկ է ճանապարհից վերադարձնել, թող ձեզանից երկու երեքը կառքով գնան Նրեան ու բանան:

Սինոդականք այդ միջոցում ցոյց են տուել իրանց վստահութիւնն ու չեն գնացել, բայց քամակից հեռագիր են թուցրել:

Մոռացալ ասել, որ արկղներն արգելուելու միւս օրը պ. Նահանգապետը ժանդարմի թուրքմանի ուղեկցութեամբ գնաց Առաջնորդարան ու աջնաղկց Էջմիածնի, զիշերեց պրօկուրօր Նիկողայոս տէր Յովսէփեանցի տանն ու միւս օրը վերադարձաւ: Լսվում է որ տէր Նահանգապետին սինոդականք ապահովացրել են Էջմիածնի կապից և կալուածոց ամբողջութեան մասին, հանգստացրել են նորա սիրտը և Վեհ. Հայրապետի տկարութեան թեթեւութիւնն աւետելով:

Ահա բոլոր եղելութիւնը, ահա այն չնչին մուկը, որ մնաւ անհասկացել խորհրդաւոր անձի ու պ. Բաբաջանեանցի ստեղծած Մատաչ նման լեռնիցը:

Նա չեմ մեղադրում հեռագիր խփող խորհրդաւոր անձին, չեմ դատապարտում և վրեժառութեան սպառնալուած Բաբաջանեանցին, առաջինի հաշիւներն իրան են չաշանի, իսկ երկրորդի սրտումը դեռ շատ պիտի ծխայ ճեմարանի պրօֆեսօրութիւնից գրկուելու և ջրաղացի առունը կորցնելու ծխից ¹⁾, այս աչն Բաբաջանեանցն էր, որ մի ժամանակ Մանուկեանի խնկարկում էր իւր Պատակում, իսկ երբ յոյսը կտրուեցաւ, լեզուն էլ վախեց: Ինչ համար անհասկանալի է դոցա թակարդն ընկնող անհեռաւոր պարոնները բռնած ընթացքը: Սոցանից շատերի համապատկերն ինչ լաւ չաշանի է սոքա քաջ գիտէին, որ Վահրամ եպիսկոպոսի ձեռքին ոչինչ չըկա, որ տասը տարի է վեհարանումը արծաթի զրգալներով չեն ճաշում, որ ամէն թանկագին իրեղէններն ու որբութիւնները երեք փականքի տակ են, թուով, համարով ցուցակադրած ժապատիւնեալ մատենում և դրած թանգարանում, թէ երեք հազարարծիք անձանց ներկայութիւն է հարկաւոր նուիրական գոները բանալու: Ընչ էր ուրեմն նոցա արածը, ընչ հարկ կար Էջմիածնի անունը հողի հետ հաւասարացնել, Թորոս Կերակոսների բերանով սպառնալիքներ կարդալ, Հայոց ազգի վեհարանը արտաքին միջամտութեանց ենթարկել և իզուր տեղը ազգը վրդովել:

Սոցանից շատերի համար նուիրական է Էջմիածնի մեծ Հայրապետի անձնաւորութիւնը, ուրբ է այն դահլը, որի վերայ բազմում է Ազգիս գլուխը, նորա անձնաւորութիւնը գահակալած օրից մինչև իւր մահը սոցա համար պաշտելի է. սոքա քաջ գիտէին, որ դարերը չեն խլել մեղանից մեր եկեղեցական առանձնաշնորհութիւնները, անքրիստոնեաց բռնակալները ճանաչել են հայոց կաթողիկոսի բարձր անձնաւորութիւնը, ռուսաց պետութիւնը որբազորել է կաթողիկոսական անփութարեւելի սուրբ սկզբունքը, իւր վեհապետների ու մեծ իշխանների այցելութեամբ ցոյց է տուել ազգիս մեծ Հայրապետներին իւր սէրն ու յարգանքը, պատուել է նորա վսեմ գերքն ու բարձր նշանակութիւնը, քաջ գիտէին ասում են այն ամէնը Նրեանի կրթութեամբ ու

¹⁾ Մեզ այս փաստերը անյայտ լինելով, բոլոր պատասխանաւորութիւնը թողնում ենք յարգելի Թղթակցի վերայ:

աչքի ընկնող ծաղիկները, բայց իրանց համոզմունքը փախարկենցին ըստական ողևորութեան աղղկցութեամբ:

Չը պէտք է լինէր այս բաները, բայց անցեալն անցել, եղածն եղել է, դոնէ ապագայումը հեռատեսութիւնը ձեռքից չը թողնենք այսպիսի ծանրակշիւ հարցերի մէջ:

ձ. Յ.

* *

«Հայուհեաց Բարեգործական Ընկերութեան» վարչութիւնը որոշել է առաջիկայ 1883 թ. Սեպտեմբեր ամսից ունենալ Հայ օրիորդներից մի օրգեզրուհի Ս. Պետերբուրգում մանկավարժութիւն կամ բժշկականութիւն ուսանելու համար: Որգեզրուհի լինել ցանկացող անձն աւարտած պէտք է լինի իւր ուսման դասընթացը գիմնազիոնում նախապէս Հայոց միջնակարգ ուսումնարանում աւարտելուց յետոյ: Այսպիսիք իրանց առաջարկութեամբ թող բարեհաճեն գիմնու վարչութեանը ներկայացնելով թէ գիմնազիոնի և թէ Հայոց միջնակարգ ուսումնարանի վարչութիւններից ստացած վկայագիրներ:

* *

Անցեալ կիւրակէ նոյեմբերի 21-ին Արծրունիների թատրոնում և ապա քաղաքային վարչութեան դահլիճում տեղի ունեցաւ երրորդ բաժնի իրաւասունների ընտրութիւնը 1883—1886 չորս-ամեակի համար: Իրաւասուի պաշտօնի առաջարկած անձինքների քանակութիւնը այնքան մեծ էր, որ արկղների պակասութեան պատճառով հարկ եղաւ քուէարկելի անձանց երկու մասը բաժանել, առաջին մասի քուէարկութեան մասնակցեցին 195 ընտրող իսկ երկրորդին (երեկոյեան) 104. քուէարկութեան ենթարկուած պարոններից ընտրուեցան հետեւեալ 24 անձինքը.

	Քուէ սպ.	Սև.
1) պ. Գէորգ Ծուրինեան	122	72
2) պ. Եւգրաֆ Խոսրովեանց	118	75
3) պ. Նիկոլայ Զուբալով	118	77
4) պ. բժ. Պլատոն Գլավայկի	108	86
5) պ. Յարութիւն Թամամչեանց	103	91
6) պ. Գէորգի Գարթվելով	101	94
7) պ. բժ. Նիկողայոս Վերմիշեանց	101	93
8) պ. Իսահակ Ծովիանեան	100	95

Հետեւեալ անձինքը քաղաքային օրէնսդրութեան հիման վերայ երկրորդ անգամ քուէարկուելով 104 ընտրողների ձեռքով ձայների հետագայ բազմութիւնն ստացան:

9) պ. Գրիգոր Աղելխանեան	69	33
10) պ. Գէորգ Ռոտինեան	65	39
11) պ. բժ. Յարութիւն Վարդանեան	64	38

12) պ. Գէորգ Տէր-Աստուածատրեան	60	43
13) պ. Յակոբ Ելիմիրզեան	56	47
14) պ. Յովհաննէս Ղորղանեան 15) պ. Միքայէլ Թամամչեան 16) պ. Գրիգոր Եարալեան 17) պ. բժ. Գէորգ Բաբեանց 18) պ. Նիկողայոս Խոսրովեանց 19) պ. Բարսեղ Զիւլեանց 20) պ. Կոնստանդին Կօլուբանսկի 21) պ. Նիկոլայ Նիկոլաձէ 22) պ. Աբրահամ Բաբանեան 23) պ. Կոնստանդին Նիկոլօփեան և 24) պ. Բարսեղ Կանդուրալեան:		

* *

Մեր ընթերցողներին մի գաղափար սալու համար Թիֆլիսի նորընտիր Քաղաքային Ժողովի կազմակերպութեան մասին, մենք առաջ կը բերենք այստեղ մի քանի վիճակագրական տեղեկութիւններ, որոնց հիման վերայ կարելի է աւելի կամ պակաս չափով որոշել մեր ապագայ «ընտրողական հաստատութեան» գործունէութեան ուղղութիւնը:

1) Նախկին Ժողովի ձայնաւորներից վերընտրուեցան 35 անձինք այսինքն համարեալ թէ կէսը, իսկ 37 ձայնաւոր նոր են և սոցանից շատերը առաջին անգամ են դուրս գալիս հասարակական գործունէութեան ասպարէզը:

2) Ըստ ազգութեան ձայնաւորները բաժանվում են հետեւեալ կերպով. 56 հայ, 9 վրացի (սոցանից 4-ը պատկանում են Կովկասում միայն յայտնի «կաթոլիկ ազգութեան») 6 ռուս և 1 գերմանացի:

3) 72 ձայնաւորներից 39-ը ստացել են իրանց կրթութիւնը համալսարաններում և բարձագոյն ուսումնարանական հաստատութիւնների մէջ, 17 աւարտել են իրանց ուսման ընթացքը միջնակարգ դպրոցներում, իսկ 16-ը սկզբնական ուսումնարաններում կամ դուրս են եկած միջնակարգ ուսումնարաններից առանց ուսումնաւարտելու:

4) Ըստ պարապմանց կամ մասնագիտութեան նորընտիր քաղաքական ժողովը ներկայացնում է հետեւեալ պատկերը. 72 ձայնաւորներից 10-ը մարդ տէրութեան պաշտօնեաներ (չինովնիկ) են, 9-ը բժիշկ, 8-ը բանկերում գործող անձինք և սեղանաւորներ, 8-իրանց եկամուտով ապրող (rentiers) 6-քաղաքային պաշտօններ վարող, 6—կապալաւորներ, 6—վաճառական, 4—ինժեներ, 2—գիտնական, 2—խմբագիր, 2—գինուորական, 1—հրապարակախօս, 1—մանկավարժ, 1—հաշտարար դատաւոր, 1—փաստաբան, 1—նոտար, 1—ճարտարապետ, 1—տեխնօլոգ, 1—երաժիշտ, 1—դեղավաճառ:

* *

Ինչպէս երևում է այ Երեւնցը ցանկանում է ոչ միայն բարոյական այլ և նիւթական (նիւթեր տպագրելու նկատմամբ) Համերաշխութիւն Հաստատել մեր պարբերական Հրատարակութիւնները մէջ: Երկու-շարքով օրը մենք նորա Վանկի ուղղած նամակը յանձնեցինք տպարանին, բայց որքան մեծ եղաւ մեր զարմանքը երբ այդ նամակը նույնութեամբ տալաւ գրուած տեսանք «Մշակի» չորեքշաբթուայ Հիմարում: Զարմանում ենք թէ ինչու նույն նամակը նա չէ ուղղել և «Մեղուն» կամ գուցէ այնտեղ ևս . . . : Մենք ամենայն սիրով պատրաստ ենք այ Երեւնցի լուրջ նամակները Հրատարակել բայց Հազիւ թէ նայն սիրով երկրորդ անգամ կարգան պ. Երեւնցի գրուածքները մեր այն բաժանորդները, որոնք ստանում են և «Մշակ» լրագիրը: Այս պատճառով մենք կ'ենդրենք մեր «յատուկ թղթակից» չարագրել պ. Երեւնցից, որ գեղեցիկ Պարսիկ նման տատանում է թէ երբ չ'ատուած ծռահներից ու մ'առաջ առաւելութիւն, վիճակ ձգելով ընտրութիւն անել թէ որ թերթի պէտք է ուղղել իւր այս կամ այն թղթակցութիւնը:

ՏԱՃԿԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ՆԱՄԱԿ ՍՂԵՐՏԻՑ

1882 սեպտեմբերի 30-ին Սղերտ

. . . . Խմբագիր Տէր.

Սղերտի Հիւսիսային կողմ 18 ժամ Հեռաւորութեամբ ձորերու և լեռանց բարձրաւանդակներու վրայ գեղեցիկ Զարտարապետական Հոյակապ քարուկեր շէնքերով և ծառազարդ պարտէզներով իւր 1500 տնւոր Հայ և Տաճիկ, Քուրդ ու Ասորի ազգերով խառն բնակչօք մի քաղաք է Բաղէշ, ¹⁾ որ Սալնոյ Զոր, իսկ Տաճիկ Պիթլիս ալ կանուանուի. սա այնպիսի քաղաք մէ, որոյ իւրաքանչիւր թաղերն իւր ներկայացուցիչներն են, իւր մէջտեղէն կանցնի Պաշուրի վտակն՝ որ Սղերտի վիճակին մէջ կը միանայ անուանի Տիգրիս գետի Հետ և ուրիշ շատ մը առուներ, Հանքալին ջրեր, ինքնաբերական աղի ջրեր որք քաղաքին նկարագրական փառքն կ'աւելցնեն:

Այստեղ չառաջագոյն Վասպուրականի կուսակալութեան ներքե քաղաքականապէս մի գայմագամով կը կառավարուէր, բայց մօտերս արքունական նոր տնօրինութեամբ մը զատ կուսակալութիւն եղաւ՝ ընդ իշխանութեամբ ունենալով Մուշ, Սղերտ, Սասուն, Ախլաթ և այլ գաւառներն. սորա օգն գեղեցիկ և ջուրն զով է, ձմերուղին իրաւ միւս երեք եղանակներն բնակելու վայր մը լինելու ամեն չատկութիւնը ունի:—

Բաղէշ Բերիոյ, Վանայ, Կարնոյ, Սղերտի, Մշոյ, Խնուսի և Պարսկաստանի ճանապարհի կեդրոնն ըլլալուն մեծ շահատան մի է, գրեթէ բոլոր արհեստներն կան և Հայոց ձեռքն են. տեղացի ժողովուրդք ալ այս առիթներէն օգուտ քաղելով, մանաւանդ իրենք ալ իրենց շահու գործառնութեանց մէջ զարմանալի տաճնաշատութիւն մը ունենալուն և մանաւանդ կցցի և տնտեսապէս ըլլալովին, Հարստութեան մասին կը դերադանցեն ամբողջ Հայաստանցիին:— Բայց զարմանալի է տեսնել դատարարական թեան կենսական խնդրոյն մասին մինչև ցարդ անաւարտ կենալին զի բաղէշցիք ունին աշխ մ'ազգ. վարժարան. որոցմէ ու է օգուտ սպասել բնաւ կարելի չէ, զի չ'ունին դպրոցական ծրարը, կանոնագիր և կամ ուսումնական խորհուրդ որ կարգադրէ զվարժարանին, Հետեւաբար երբ զլիսուր չառաջընծմութեան միջոցք կը պահուին այսպիսի ճոխ քաղաքի մը մէջ սորա սպառնալի վրայ աշխ մէն ուղիղ գաղափար կազմել առաւօտեան դէմ տեսնուած երազ է:

Ասիկց իւր մէկ տարի առաջ Բաղէշ մ'ազգ. վարժարաններէն երկուքն այսինքն Քաջբերունեան և Կարմրակաջ Վեդրոնական վարժարաններն բաւական փառաւոր փայլ մ'ունէին և կը յուսացուէր որ գէթ նախակրթարանի մը կրթութեանց արդիւնք պիտի ստացուի անոնցմէ, բայց ընդ Հախաւան այս անգամուան այցելութեանս ցաւօք տեսայ որ, Քաջբերունեան վարժարանն մի քանի անձանց ստիւնաճական և սկսային ճգանց կամ որ նոյնն է ու պաշտպանութեան բոլորովին զոհ գացած է, չորս մ չառաջ կերթեկէն 70—80 աշակերտք և կը դատախօսէին 4 դատատուք Հայ, Տաճիկ, Անգլ. լեզուք:—

Իսկ ընդ Հովանաւորութեամբ քաղաքական ժողովոյն եղած Կարմրակաջ կեդրոնական վարժարանն ալ ուր աշխ մ կերթեկէն 50-ի չափ աշակերտք և կը դատախօսէ մի դատատու Հայ, լեզուն և իւր բաժանումները, ճոխ բաղէշցի չի կրնալով պիտեճէն գոցել Հոգեւորք վիճակի ենթարկուած է, որոյ էթէ մօտերս դարման մը չ'լլուի քիչ ժամանակէն նա ալ Հնադարեան թմբոցներու կարգն պիտի անցնի:

Բաղէշ ազգ. վիճակն ալ շատ տխուր կերպարանք մը ունի, Հանրածանօթ Անկլիկանութեան գիմելու միտումն ունեցող կուսակցութեան գաղափարէն ի վեր, ամենուրեք եռանդն մարած, և արիւնն երակնուն մէջ պաղած է, Ազգային ընդհանրութեան պատկանեալ օգտակար գործառնութիւնք բնաւ չ'կան, տնտեսական, դատաւարական, երեսփոխանական և այլ ժողովներ ալ արդէն չ'կան, ուսմանաւորութիւնն ալ չ'եմք գիտեր որ կողմ վճարուած է, որոյ Հետքն իսկ չ'երևնար:—Տեղւոյն առժամանակեայ Առաջնորդական փոխանորդ Վեր. Տ. Գարեգին վարդապետ Սրբանձախեան՝ չորս մ Հոգաւորք վիճի խաղաղութեան առթիւ մեծ գործունէութիւն մը ըրաւ ի Բաղէշ, որով արժանաւորութեամբ իւր փառքն աւելցաւ, աշխ մէն Հեռատեսութիւն որ իւր Հոն ներկայութիւնը ընդ միշտ տեղացոյց օգտակար չի պիտի ըլլայ և ինքն ալ ի գուր կաշկանդուած պիտի մնայ իրեն գործակից և խորհրդակից

Սասնոյ մէջ բնաւ այս տեսակ քաղ չ'կայ, որ տեղեր անձամբ շրջապայած եմ և էթէ պատեհութիւն ունենամ մեր սոյն Ազգայնոց, երկրին բնական կազմութեան և բաժանմանց վրայ ալ մասնաւոր յօդուածով տեղեկութիւնք պիտի հաղորդեմ իմ սիրելի և ձեր պատուական ընթերցողաց:—

¹⁾ Սղերտի և Բաղէշ ճանապարհի մէջտեղն է անուանի Ծախքարն որ բոլոր Պատմագիրք սխալմամբ Սասնոյ մէջ ցոյց կուտան. Ծախքարն Բաղէշէն երկու ժամ Հեռու է զէպի Հարաւային կողմ:

չունենալուն համար մօտերս չԱյն ուղղութեամբ միտումն ունէր և կարծեմ մինչև ցարդ ալ մեկնած է, որոյ անձկանօք կ'սպասէ իւր սիրելի հօտը—Այնեցին:—Յարմար ատենն է հարցնել թէ Մասիսի մէջ Տ. Սրուանձտեանցի նկատմամբ իսկոյն Պատրիարքարան, իսկոյն Առաջնորդը հրատարակել տուողին արժանիքն ուր մնաց:—

Թղթակց.

ՆԱՄԱԿ ՎԱՆԻՑ

Դ 4 նոյ. 1882.

Ինչ կ'սպասէք դուք Տաճկահայաստանի մի կեդրոնական քաղաքից, Վանից, անշուշտ ապահովութիւն երկրի ազգաբնակչութեան կեանքի և գոյքի, բարեկալ վիճակ. ուսումնարանաց բարոյական և նիւթական չառաջադիմութիւն, մըրցումն նախապաշարունակների դէմ և ծանր լծոց թափումն: Այո, դուք և պատուական շաբաթաթերթերը ընթերցողները լի յոյսերով կ'ակնկալեն Հայաստանի, մասնաւոր ՅԱՅՍԱԿԱԿԱՆ ԲԱՐԵՆՈՐԴՄԱՆԻԳ ԳՈՐԾԱՊԵՐՈՒԹԻՒՆ: Բայց այս մեր սպասած անդորրութիւնը և թէ ապագայում չ'արտադրեն պատկերաւ մեր յոյսերը ներկայումս երեւակայական են: Վանեցոց ատացումն ալս «դարձեալ նոյն սանդը և նոյն տանգրի կտաւ», դարձեալ յետադիմութիւն, դարձեալ ճնշումներ բարոյապէս և նիւթապէս, դարձեալ գեղացիին և քաղաքացիին միակերպ ախ ու վախի մէջ և արդարն է ասել մի տասնեակ տարից ի վեր Վանը ենթարկուած է ամէն մի կերպ դուրսէի և միանգամայն դարհուրելի տրամադրութեան ներքոյ. տակաւին երեսուն տարուայ այն աղգամիստ կուսակցութեանց հետքերը կը տան հարուած աղգի ամէն մի վարչական գործքերին. և կը խանդարեն հասարակաց անդորր վիճակ:

Փափաքանօք ցանկանում էի վերադառնալ հայրենիքս, տեսնել նորան բարեփոխած իւր հին ուղղութիւնից. անցնելով Հին-Պաշապէտից, այն հանրաժանօթ կոտորածին ենթարկեալ քաղաքի աւերակներ և ժողովրդեան ներկայ անհաստատ վիճակը նկատի ունելով. որոց քաջաջուած ուսումնարանի վաւախութիւն և զուարթ մանուկների աշխուժութիւնը, նոցա բարոյական ձկտում, որք զգալի սրտերի խորքերը թափանցում են, ունելով ինձ վերայ մի ծանր տպաւորութիւն մտայ Վան հօտ. 12-ին:

Տասնհինգ, քսան օր միակերպ ես դիտեցի երկրի նիւթական և բարոյական վիճակ, հայի, թուրքի, քուրդի միմեանց հետ ինչ աստիճանի յարաբերութեանց մէջ լինելը. կառավարչական շրջաններում եղած քրիստոնեայ և ոչ քրիստոնեայ պաշտօնատարաց վարուստութիւն, անդուծ վաշխաւորների շաղակրատ ձևեր և նորա բաղմապատկած տոկոսիք հայ գեղջիկականաց վերայ (որոց մի գործողութեան ես իսկ ականատես եղայ. թէ ինչպէս նոցանից մինը հեշտ կերպով մի անելգու գեղացու քանի մի օրավար հողին տէր եղան), և երկ զոյգ էլ աչք ի միտին հետս վարձելով մտայ մեր ուսումնարաններ. ինչ տեսայ, ինչ լսեցի, ինչ ջօշափեցի, ոչ ոչ միւթարական չեն, ոչ միայն մեր աղգ. գործընկերներ նպատակն է օրից օր դէպի լաւն չառաջադիմելոյ միջոցներ խորհել, այլ նոյն իսկ իշխող կառավարութիւնը անտարբեր է իւր հպատակաց բարօրութեան, նոյն իսկ նորա

պաշտօնեաները, Ղուրանի հարադատ որդիքը քանդելումն աւելի վարժ են քան շինելումն, միայն ներկան և օրական հացի խնդրը մտածելով:

Աղգ. առաջնորդարանը կայ թէ չ'կայ միեւնոյն է թէ կառավարութեան և թէ նոյն իսկ հայի աչքին, իւր ամէն ոք գիմողները չ'ստանալով բաւականութիւն երկրորդ անգամ էլ կարեւորութիւն չեն տալ մտնել աղգ հաստատութեան մէջ, լաւ համարելով գիմել թուրքի դատաստանին և նոցա ձեռքով տեսնել իւր գործքեր. ինչ անէ Խրիմեան Ս. Հայրիկը երբ ժողովների պատուելի անդամները սրտով և գործքով միացած չեն, երբ Կերակոտի շինածը Մարկոսը կը քանդէ, երբ նոքա երկուքը միմեանց հակառակ սկզբունքի կը ծառայեն: Բայց որանից մի հինգ տաս տարի առաջ աղգ. Առաջնորդարան կոչուած պաշտօնական տեղը, որքան ես չիշում եմ և իւրայնում կտրուած և վճռուած դատերը և դատաստանները ոչ միայն հայի, այլ և կառավարութեան աչքին մեծ նշանակութիւն ունէր. թէ Վանի թէ Կարնոյ կառավարչական բարձր շրջաններում պատկառելի էր իւր բաղմախոյանի գործունէութեամբ: Քաղաքական ժողովը կուեննայ երկմի իւր սովորական նիստեր, բայց մեծամասնութեամբ խօսակցութիւններ են. եթէ գրեն նոքա և շատ թաղրներ և առ տեղական կառավարութիւն կամ անպատասխան կը մնայ կամ անգործադրելի. այժմ նոցա գլխաւոր զբաղմունքն է ընտրել մի հմուտ, գործունեաց և քիչ թէ շատ քաղաքագէտ փոխանորդ, որով դուցէ գործքերը ապարդիւն չը մնան:

Անցեալ տարուանից նշանակուած ուսումնական ժողովը առանց մի որոշ գործունէութեան և շահ ունենալու թողնելով իւր պաշտօն, այժմ նորն է հաստատուել. բարեմաղթենք որ ապարդիւն չը մնան և յոստալի է այս նոր գումարումից օգուտ քաղել, որովհետեւ ներկայումս Վանի մէջ եկեղ ուսումնականաց թիւը բաւական է և հաւաքուել են այստեղ բաւականին բարոյական ուժեր. որտեղ գրեւ ունեցող իւր գրեւ պիտի շարժէ և փող ունեցող իւր փողը, տեսնանք այս վերջինս ծախսելու կրթական գործին համար մերան համոզուած բարեբարներ կը գտնենք. ստոյգ է որ առանց նիւթական միջոցների բարոյական ուժերը չեն բաւել, գործելու առաջադէպ էլ կայ, գործին հակառակողներ էր շատ կան, տեսնանք որչափ ցանկացողներ են մեր բարեվանեցիները:

Մանենք այժմ աղգ. կրթական տներ, որ տեղերից կ'սպասենք բարեք տպագայ և որ տեղերում սովորում են հայաբնից աւելի մատաղ աշակերտք և 300-ի չափ աշակերտուհիք դատ դատ ուսումնարաններում յանձնուած քսանի չափ ուսուցչաց, չունենալով և ոչ մի հմուտ ուսուցչուհի և վարժուհի: Ուսանողք և ուսանողուհիք նոյն իսկ ուսուցչէք գեւ ևս նահապետական դրութեան մէջ են, հին աշխարհից խաբար կը տան, իւրաքանչիւրն հետեւելով իւր վարժապետի ուղղութեան և մէթոդիկային մի ընդարձակ դահլիճում գետեղուած ծաղապատիկ (քիչ մաս նոտարանների վերայ) մէգրէտական սերտողութեամբ կ'ուսանին իւրեանց աւանդած ուսում:

Աղգ ընդարձակ և լայն որահի մէջ երկու հարիւր յերեք հարիւր աշակերտներից, երեւակայեցէք թէ ինչ տեսակ անհամութիւններ պիտի լինեն. մի կողմ հարա հրոց է, միւս կողմ կառավարիչք, «է՛ տղայք ուսու, լուռ սերտողութիւն արէք» կը ձանկէ, մի քնքում էլ ուսուցիչք, ձօ ինչ կըսես, ատանկ չէ, ձօ կըսեմ բարձր խօսէ գաղգ. հաւաքելով իւր գլխին մի տասնեակ աշակերտներ դասախօսում է անորոշ

ժամերով, սկսեալ թուրքերէն լեզուից և գրութիւնից, կից նորա ազգ. պատմութիւնից մի երեք ժամ անընդհատ, արգելելով ուսանողին դասարանի մէջ չ'տալով տասն կամ տասն հինգ րոպէ դասամիջոց: Բայց ես սաստիկ վրդովեցայ որ այս կերպ դասատուութիւնները նկատեցի երկու նշանաւոր ուսումնարաններում, և նոցա նշանաւոր ուսուցչաց դասախօսելու ժամանակ, որոնցից մինը որպէս ուսումնական նորընծայ քահանայ դեռ ևս պնդում էր և բարեոք կը համարէր աշակերտներին ամբողջապէս մի ընդարձակ սրահի մէջ նստեցնել, և այնպէս դաստիարակել քան թէ առանձին բաժանմունքով և որոշ դաստիարակում որոշեալ ժամերով պարտապէս:

Ի՞նչ երկարացնեմ, մէթոքիկայ, նորաձև դասախօսութիւն, որոշ ծրագիր, ուսում մարմնացնել աշակերտի սրտում և այլն այսպիսի մանկավարժական պահանջները դեռ իրականացնող գործադրուած չեն այստեղ. դեռ նոյն ուղղութեան և նոյն դրութեան մէջ են, ինչ որ ես անցեալ 81 թուականին արձակուրդի ժամանակ Վան գտնուելով, արեցի իմ համառօտ նկատողութիւնները, և որ տպուեցաւ ներկայ 1882 ամի «Արձագանք» շաբաթաթերթի 31 համարում: Եւ նոյն տեղեկագրութեանս մէջ եթէ համարձակութիւն չը լինի ինձ առաջարկել եմ մի քանի առձեռն կարգադրութիւններ Տաճկա-Հայաստանի ուսումնարանաց արդի դրութիւն նորոգելու համար:

Անցնենք բարոյական հարցերի վերայ խօսելուց, դառնանք հրապարակի խօսակցութիւններից համառօտապէս գրել ձեզ: Մինչև ցայժմ ի հարկէ հեռագիրը կամ մատնաւոր նամակները ղեկուցել են ձեզ Բաղէշ վաճառաշահ քաղաքի հազար հարկերից աւելի կրպակաց պրոսեկը և ապա քանաց տեղւոյն զօրքերից և թուրքերից կողոպտուելը: Մեր սղորմելի աղբալից մնասը շատ է թուրքերից. տխրալէ՛մ տարուբերվում են փրատակաց վերայ և վեհ. սուլթանի գլխութեան կ'ակնկալեն:

Ամբողջ մնասը միլիոն լիւրայի կը հաշուեն. և հաւանական է, որովհետեւ Բաղէշը Տաճկա-Հայաստանի վաճառաշահ քաղաքներից առաջինն էր իւր նիւթական միջոցներով, գտնուելով Մոկք, Կորճէք, Տուրուբերան, Չորորդ Հալք և Աղճնիք նահանգաց կեդրոնատեղում, առևտրական մշտական յարաբերութեանց մէջ էր Վանի, Կարնոյ, Տիգրանակերտի, Բէրիոյ, Դամասկոսի և Միջագետաց մի քանի քաղաքների հետ, և այդ ամէն քաղաքներից պակաս չէին նոցա կարաւան և վաճառականները, բայց այժմ նոցա մեծ հարստութիւնը կամ փրատակաց տակ ոչնչացաւ և կամ աւարի գնաց իւր բնիկ դրացիներից:

Արքունի տուրքերը խոտապահանջութեամբ կը հաւաքուին, սնդուկը ընդ միշտ դատարկէ կ'առնէ. ամիսներով ուժիկ չ'ստացած ծառայողները և զօրականքը լոկ փոխարինական ստորագրութիւններով կը մնան և այդ փոխանակագրերը շատ անգամ կէս գնի կը ծախուին կամ դանձապահին կամ մի վաճառականի:

Օսմ. զօրաց մի ստուար թիւը մինչև ցայժմ դեռ ևս կեդրոնացած կը մնայ Հիւքարի նահանգին մէջ. ղեկավար Շէխ Իպտուղլաշը սաստիկ զբաղեցրել է նոցա, բայց այս քանի մի օր է կը լսեմք որ այդ մեծ դերասանապետը թողւով իւր ամբողջութիւններ, որպէս թէ Մուսուլ է գնացեր մշտապէս բնակվելու:

Անցեալ օր յատկապէս Խրիմեան սրբազանի նոր շինած Սանդխտեան օրիորդաց վարժարան գնացի, շատ յարմարաւոր մի շինուածք, և առաջին ուսումնարանական հիմնարկութիւն է Վանի մէջ, ունի չորս առանձին դասատուն,

երկու առանձնարան սենեակներով և մի ընդարձակ շքանաձև սրահով, որի միջոցաւ կարելի է մուտ գործել ըլլոր դասատուներ որոշ դռներով: Ուսումնարանը կառուցվել է Ալգեստան մասնում հայոց մի կեդրոնական թաղի մէջ, բարձր դիրք ունեցող պարտիզում, և որը պիտի ծառայէ նաև աշակերտութեանց որպէս զբօսավայր: Բայց շինութիւնը դեռ վերջացած չէ, այս ձմեռուայ մէջ վերջացնելով դարձան կ'օրհնուի նորա փառաւոր բացման հանդէս մեր աղջկանց կըթուլթեան սուրբ տաճար: Կեդրոնական ուսումնարան առանձին կը գործէ իւր ժրջան հիմնադրի իրաւասութեան ներքոյ, դաստիարակելով մինչև 60-ի չափ հասուն աշակերտներ:

Երբեմն գոյութիւն ունեցող ընկերութիւններից միայն մինը կ'իրագործէ իւր բարի նպատակ. «Ազգանուէր» ընկերութիւն, որը բաղկանում է քանից աւելի բաւականին զարգացման հոտ առած պատանիներից և երիտասարդներից, սոքա ունին տասնհինգ օրեայ լսարան, ուր հաւաքվում են նաև ցանկացողները լսել զանազան առարկայից վերաբերեալ ատենախօսութիւններ և զրոյցներ. բայց ամէնից լաւն ինձ օգտակար թուեց, լրագրական կարեւոր լուրերի ընթերցանութիւնը, թէ քաղ. թէ տնտեսական, թէ ազգ. և թէ եւրոպական քաղաքականութիւնից հաղորդած լուրերի տեղեկութիւնք, որոց աւելի ուշադրութեամբ կը լսէ ունկնդիր հասարակութիւնը:

Բայց որչափ խօսենք, քննենք և ճառենք ապարդիւն կը մնան մեր յոյսերը քանի որ, ստոյգ խոստովանելով, անփոյթ ենք մեր ապագայի նախապատրաստութեան, միայն կառավարութեան արած նկատողութիւնները պատճառ չեն մեր անտարբերութեան, նոյն իսկ մենք հայերս էլ վատ կը վերաբերենք մերայնոց ոմանց արած պարտաճանաչութեան, ինքնաճանաչութեան և ինքնապաշտպանութեան դէմ. կը թուացնենք մեր մէջ գործողների սիրտ:

Առ այժմ այսչափ թող բաւական համարուի մեր տուած տեղեկութիւնք. չ'մոռանամք հրապարակային շնորհակալութիւն յայտնել ուսական տէրութեան տեղս գլխաւոր դեր. հիւպատոս վսեմ, Կ. Կամսարական բէշի, որը միշտ օգնութեան ձեռք մեկնել է ամեն նեղութեանց մէջ լինող հային դիմադրելով զանազան զեղծումների:

Ուրիշ անգամ կը գրեմ ձեզ Աղթամարու ներկայ կաթողիկոսութեան անտարբերութիւնից դէպ իւր վիճակ, իմ և Կտուց անապատների դրութիւնից, թէ այդ հաստատութիւնները որչափ բարոյական օգուտներ կարողացել են տալ իւրեանց դէմերին:

Գեորգ Գ. Շէրէնց:

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Ե Գ Ի Պ Տ Ո Ս

Լօնդօնից նոյեմբերի 15-ով հաղորդում են որ այդ օրը լոյս տեսած Times ի համարում հրատարակուած է Վիլֆրիդ Բլունտի նամակը, որ յայտնում է թէ Ա-

րաբի-փաշայի պաշտպանութեան ծախսերը այնքան մեծ են որ հարկ է դիմել հասարակական ստորագրութեան: Times լրագիրը կարծում է որ այս հրաւերը արձագանք կգտնէ Անգլիական ազգի մէջ: Times 'ի Կայերէնի թըղթակիցը մի ընդարձակ հեռագրով հաղորդում է թէ ինչ է անում Լօրդ Դիւֆերինը բազմակողմանի կերպով եզրիտական խնդիրը ուսումնասիրելու համար. նախ և առաջ պէտք էր Արաբի փաշայի կուսակիցների դէմ եղած վրէժխնդրութիւնների առաջն առնել և ճիշդ գանազանութիւն սահմանել քաղաքական և քրէական յանցաւորների մէջ: Այս առաջին գործը արդէն կատարուած է: Ինչ որ կ'վերաբերի բարենորոգմանց նախագծին, դու տակաւին մշակուած չէ, սակայն Լօրդ Դիւֆերինը արդէն որոշել է նախագծի գլխաւոր սկզբունքը, — նորա կարծիքով ապագայում խռովութիւնների և ապստամբութիւնների առաջն առնելու համար, պէտք է արմատախիլ անել զօգոհութիւնը, բայց ոչ դրակօնեան օրէնքներով այլ մի սահմանադրութեամբ, որ բնիկներին շնորհում է աւելի մեծ մասնակցութիւն վարչութեան մէջ և որ հեռացնում է օտար տարրը, բացի այն դէպքերը երբ մասնագէտներ են հարկաւոր: Ոստիկանութիւնը կ'պահպանէ կարգը գիւղերում, իսկ 5 կամ 6 հազար կանոնաւոր զօրքը կ'դիմադրեն բեգուիներին յարձակմունքներին: Ինչ որ վերաբերում է սպայների խնդրին, այդ հարցը տակաւին վճռած չէ:

Աղէքսանդրիայից գրում են Journal de Geneve լրագրին, որ նոր գաղտնի ոստիկանութիւնը որ կազմուած է եւրոպական երկրներից և գլխաւորապէս Զուիցերիայից հրաւիրուած անձինքներից այն հետեւանքները չ'ունէ որ ակնկալում էին նորանից: Այդ ոստիկանութիւնը կազմուած է չափազանց տարբեր մասերից. Տրէստի խաւաքիները, Փրանսիական և գերմանական զուիցերացիները անդադար թշնամութիւններ են անում միմեանց դէմ. ալբանցիներ և տաճիկներ յաճախ արհեստագործեամբ են վերջացնում միմեանց դէմ ունեցած զօգոհութիւնը: Արդէն շատ տաճիկներ արտաքսուած են ծառայութիւնից: Այս միջոցը շատ հաճելի եղաւ Աղէքսանդրիայում, որովհետեւ տեղական բնակիչների պաշտպանութեան համար որքան պակաս լինի տաճիկների թիւը այնքան աւելի ապահով կ'լինի աղգաբնակիչութիւնը: Տաճիկները միմեանց մէջ կռուելով չ'են բաւականանում, այլ յարձակվում են և անցորդների վերայ, ապացուցուած է որ շատ դէպքերում այս յարձակմունքները սպանութեան նպատակով են եղել:

ՖԵԼԻԷՏՕՆ

ԹԼԻՆՉՈՒ ՀԱՄԱՐ ՏԱՃԿԱՀԱՅԱՍՏԱՆՅԻ ԳԻՒՂԱՅԻՆ

ՍՏԻՊՈՒՍԻ Ե ԳԱՂԹԵԼ

Վանայ մէջ կը բնակին մեծ մասամբ երեք ազգեր. հայ, տաճիկ և քիւրդ. համեմատաբար ունեւոր հայք ամենէն բազմութիւն են: Հայոց մի մաս քաղաքացի և մի մաս գիւղացի է, տաճիկ բոլորովին քաղաքացի. իսկ քիւրդ լեռնացի:

Քաղաքացի հայու պարսկամունք բոլորովին առուտուր, արուեստ ու այգեգործութիւն է. իսկ գիւղացին երկրագործ կամ խաշնագարման:

Տաճիկաց մի մաս տէրութեան պաշտօնակալներ են, մի մաս կալուածատէր, որով կ'ապրին, մի մաս բոլորովին անգործ:

Քիւրդ բուններ է իր սրով շատ ընդարձակօրէն Վանայ ամենաբարեբեր դաշտեր, հովիտուն, խոտաւէտ ու ծաղկաւէտ լեռներ, իւր գործ բոլորովին խաշնարածութիւն է, և աւազակութիւն ու յափշտակութիւն ամառ ատեն: Իսկ ձմեռ ատեն լեռներէն վար կ'ընդնայ ու կը բնակի հայ գեղերու մէջ: Վան ոմանք որ ճիշդ հին նահապետաց նման կը շարժին եղանակաց համեմատ, ամառ գով երկիրներ, իսկ ձմեռ տաք երկիրներ դէպ ի հարաւ:

Վանայ երկրագործ հայ գիւղացին ընդհանրապէս երկրի ստոր, ապառաւ ու անջուր տեղեր բռնած է և արիւն նային քրտինքով կը հայթհայթէ անտի հաց: Զի ինչպէս ասացինք քիւրդ շատ ընդարձակօրէն տիրած է Վանայ գաւառի բերրի և ջրալի տեղերուն, թէև իւր խաշնաց համար ոչ այնչափ հարկաւոր: Քիւրդացի հայեր բոլորովին քաղաքի շրջապատ կը բնակին մօտ մօտ իրարու քով գիւղեր շինելով: Իսկ քիւրդեր մեծ մասամբ սահմանադրութիւնները, Պարսկաստանի և Ռուսիոյ: Ինչպէս Հայաստանի մի քանի տեղեր են թախաչ եղած էր Զալալցի քիւրդերու, Հասան խանի, Մահուայ և այլ խաներու ասպատակութեանց, որոց դէմ կը պաշտպանէին երբեմն ինքզինքնին: Սիւնեաց և Երևանի մելիքներ ու քաջեր: Այսպէս և Վան մինչև 1848 թուականին քանի մի թիւրք կամ քիւրդ նշանաւոր ցեղերու արշաւանաց ու բռնութեանց են թախաչ էր. ինչպէս Պէդրիսան պէյի, խան Ալտալի, խան Մահմուտի և Թեմուրեանց, որք երկիր անդադար իրարմէ խլելով, ըստ քմաց կը կառավարէին ժողովուրդը: Այս տեղ էլ հայք քանի մի տեղ ունէին իրենց առանձին ինքնավարական և պաշտպանողական դիրք, այս հարստահարիչներու աւերներէն պահպանուելու համար: Ինչպէս Արծափու մելիք Մանուկ, Ալաշկերտի մելիք Պետրոս, Առբերունեաց շատեր Մինաս, Անձեւացեաց, Ռշտունեաց, Բզնունեաց, Հայոց ձորի և Հաղբատու մելիքներ:

Տաճիկ-եւրոպական քրիստոնէաց Երևանի հարցի պատճառաւ միշտ ունեցան վիճակի բարւոք փոփոխութիւններ: Իսկ ասիական քրիստոնէաց-հայք ունեցան թէպէտ խոստումներ, բայց խոստումն միշտ խոստում մնաց, և հայք քիչ զգալի վիճակի փոփոխութիւն կրեցին. բայց այնուամենայնիւ իւր բարւոք կարծուած փոփոխութիւնք չէին համապատասխաններ իր տուած կորուստներին, որ էին ինքնավարչութիւն, պաշտպանողական դիրք և մինչև անգամ

քրդերի վրայ ունեցած ազդեցութիւնն ¹⁾, այսինքն տեղական պաշտօնական համաձայն քիւրդ և հայ գիւղական իշխաններ (ռապիւններ) առաջնորդարանի հաճութեամբ առնուանել, քրդաց և հայաց դատեր առաջնորդարանով ²⁾ տեսնել, յանցաւորներ բացարձակ իշխանութեամբ պատժել մինչև անգամ մահով, կալուածական թուղթեր վաւերացուանել և այլն:

Տաճկաւերոպական քրիստոնէից վիճակի փոփոխութիւն դարձուց թիւրքիոյ կայսեր ուշադրութիւն դէպ 'ի Հայաստան և առաւելագոյն դէպ 'ի Վան, մանաւանդ երբ իրենեան նահանգի և թիւրքիոյ մի մաս ուսուց տիրապետելու ատեն հայոց գործակցութիւն տեղեկացաւ պարսկց շահին, և Վափլատեան պատերազմներու մէջ Հայոց քաջութիւն լսեց, այս պարսկացիներէն օգուտ քաղել ուզելով Վան³⁾ որ Հայաստանի բազմահայ քաղաքն է, և նորա մէջ ինչպէս ասացինք կը գտնուէին բաւականին ազդեցութեան տէր և հանձարաւոր հայեր, զայն քիւրդերու ձեռքէն ազատելու և իր տիրապետութիւն կատարելագոյն այնտեղ տարածելու համար, ձեռք առաւ հայեր զանազան խոստովանեալ անելով նոցա, որ օգնեցին օսմանեան կայսեր զօրաց և եկան երկրին տիրեցին և վերոյիշեալ քիւրդ պէյեր բռնելով գերի տարան: Այս օգնող հայոց նշանաւոր իշխաններն էին Ղարաթփէրեանց Ալիճան աղան, Փիւղալէմեանց մ. Գալուստ և Չալկարեան Յովհաննէս. այս վերջինի վարձք չետոյ աքսոր եղաւ տէրութեան կողմանէ, և առաջինն վերջին ատիւճանի չբաւորութեան հասաւ ու կարելիցող մը չունեցաւ: Իսկ այնուհետեւ քիւրդեր բաժանուեցան զանազան խումբերու մէջ մի նշանաւոր ազգատոհմի հետեւելով, որին թախուրցի, մլանցի, հասանանցի, չէյտարանցի, մուկուրցի, արտօցի, ջալալցի, մօտկանցի, շարաֆանցի, շիւսիցի, շալլիցի, մերանցի, շիւալթիցի, պօհտանցի, արուսցի և այլն: Զորս կարելի է մինչև 50 խումբի հաշուել: Այս ատեն էր որ Վարին փոխանակ Հայաստանի վիլայէթ առաւելաւ, Քիւրդիստանի վիլայէթ առաւելաւ: Ամէն մէկ ցեղ իր իշխանութեան ներքեւ և հարկատու ունի 1000 տունէն մինչև 300 տուն: Քիւրդեր 48 թուականէն մինչև ցարդ կը կառավարուին ինքնավարութեամբ. ոմանք մի մասնաւոր տուրք տալով կառավարութեան, ոմանք բոլորովին ոչ: Քիւրդերու դատ կը տեսնէ իրենց ազան որ կուգայ մի նշանաւոր ցեղէ, իւր ձեռքն է դատատանի կշիռը, որ կողմ որ ուզէ կը դարձունէ և ոչ ոք չէ կարող խօսել նորա դէմ: քիւրդ ժողովուրդ ամէն մասամբ իր ազայի կամակատար

¹⁾ Հայոց ազդեցութիւն այն ատիւճանի էր քրդաց վրայ, որ կառավարութիւն ըմբոստող քիւրդեր յուղղութիւն բերելու և կամ դանոնք հարկատու անելու համար հայոց մեծամեծներուն կը դիմէր, և նոցա ձեռքով կը գործադրէր: Ինչպէս եթէ չ'լինէր Շարան պէյ Ջիւլամիւրիլի քիւրդեր դժուարաւ հարկատու կը լինէին: Նոյնպէս եթէ չ'լինէր Պօղոս վարդապետ Յէյրաբանցի Ալի աղան եւ չէր դառնար դէպի Պարսկաստան գաղթելէն և հարկատու չէր լինէր:

²⁾ Առաջնորդարանի ժողովականաց մէջ եղեր են մեծ ազդեցութեան տէր շատ անձինք. իսկ Ղարաթփէրեան Յակօբ աղան ունեցեր է երբեմն այն ատիւճանի ազդեցութիւն, որ պարսկց շահի հետ յարաբերութիւն ունեցած լինելով, անիկ թնդանօթ բերեր և անով Վան պաշտպաններ է թշնամաց դէմ: և երբեմն ալ թիւրքիոյ կառավարութեան մի մասնաւոր տուրք տալով կարողացեր է բացարձակ իշխան լինել Վանայ համայն երկրին: Ասիկա պակաս չէին մնար նաեւ թօմախեան Մարգար աղան, Աղուանեան Աբրահամ աղան, Խօճա Մալխատեան և այլք:

ճառան է. օրինակ եթէ աչսօր մի աղան քիւրդի միւս ցեղի հետ ունենայ մի վէճ և մի կուիւ (որ յաճախ կը պատահէ) իրաւունք ունի իր ժողովուրդ վեր առնելով միւսին վրայ գնալ, և ժողովուրդ երեք չէ կարող դիմադրել ազայի կամ մաց: Ժողովուրդ մահ և կեանք վերջապէս ազայի ձեռքն է: Իսկ եթէ որ իւր ժողովուրդէն մէկն ալ միւս ցեղի ժողովուրդի անգամոց հետ վէճ մը ունենայ կը յայտնէ անմիջապէս իր ազային, որ ելնելով կ'աղաարարէ միւս ցեղի գլխաւորին իրաւունք գործադրելու, իսկ երբ որ նա չ'լսէ կը վերցնէ աղան աչս մի անձի պատճառաւ իր ժողովուրդ և կերթայ սրով իր իրաւունք ձեռք կը բերէ: Սոցա յաղթութեան նշաններ են գլխաւորապէս թշնամույ տահմանի ¹⁾ բնակութիւններ աւերել, ինչքեր աւարել, տաւար և ոչխար չափշտակել. կին և աղջիկներ փախցունել: Այս հակառակութեանց պատճառ մեծ մասամբ աւարահարութիւն կամ աւաղակութիւն եղած է: Կառավարութիւն այս ամէն բաներ կը լսէ ու կը տեսնէ, բայց իրեն բնաւ խառնուելիք չունի նոցա երկրի վտանգաբեր գործին մէջ:

Այս խումբերի մեծ մաս թափառաշրջիկ լինելով, տէրութեան հարկէն խաւառ ազատ է, մի մաս հարկատու է հետեւեալ կերպով, կայ մի մաս որ իր ոչխարի համար մի մասնաւոր տուրք կուտայ միայն, մի մաս ալ որ պատերազմի ժամանակ կամ խումբով կամ ստակով և կամ ուրիշ նպատակներով կ'օգնէ կառավարութեան, կայ մի փոքր մաս ալ որ քաղաքիս անմիջապէս մօտիկ բնակելով թէ ղեկնորով և թէ ուրիշ բանով կը մասնակցի տաճկաց հետեւողութեամբ:

Քիւրդերու սկզբնական կրօն մահմեդականութիւն է, բայց զանազան ծէսերու բաժնուած են: Շեխերու ազդեցութեան տակ եղողներ խիստ մոլեռանդ են. քրիստոնէից մանաւանդ հայոց յարաբերութիւններէն ղերենք կը պահեն. այսինքն պարտաւորեալ նոցա հետ առեւտուր կ'անեն. բայց նոցա հաց ոչ կուտեն և ոչ ջուր կը խմեն: Աւ եթէ պատահէ մէկ որ հայի հաց ուտէ նա պղծուած կը համարուի: Նոցա գլխաւոր շեխ և կամ ուրիշ բարձր կրօնական մը քրիստոնէի մը հանդիպած ատեն իրենց երեսը կը ծածկեն զայն չ'տեսնելու: Այս խումբ հալալ (արդար) կը համարի իւր համար հայու ստացուածք ու կալուածք չափշտակել, թէպէտեւ բացարձակօրէն հայի հաց ուտել իրեն հարամ (պիղծ) կը սեպէ: Այս ժողովուրդ կը բաժանուի երկու դասի. մին թարեխտար (կրօնական) մին թարեխտը (աշխարհական). թարեխտար լինելու փափագող անձինք շատ օրերով հարցուններու և հին պատգամախօսաց արարողութիւններու պէս անձերնին կը ճնշեն և տարուան մէջ իրենց յատկացեալ օր մը մեծ խումբեր կազմելով կը դիմեն շեխի ստք իրենց թարեխը ստանալու: Շեխ նոցա նիւթէ գէն ²⁾ նուէրներ ընդունելէ չետոյ մի քանի մօգական արարողութիւններով նոցա իշխանութիւն կուտայ լինել այնուհետեւ ուրեք, քարոզիչ և այլն, և ի հաստատութիւն թարեխտարութեան կը նուիրէ նոցա մի համազգեստ որոյ նման պարտի զգեստով մինչև ի մահ: Թարեխտար մը եթէ քրիստոնէաց մը ի մահմեդականութիւն դարձունէ արքայութեան ժառանգ կը լինի, եթէ քրիստոնէաց մը սպաննէ

¹⁾ Ահա այս պատճառաւ հայոց գիւղեր միշտ ենթակայ եղած են աւերուելու, կողոպուելու, սպանուելու և բռնաբարուելու քրդաց իրարու վրայ արշաւած միջոցին, որք յատկապէս իրենց վերջապատութեան կայծակներ խեղճ հայոց վրայ թափել են, չ'նայելով որ հայք իրենց գործեր թողած պարտատուներ են ղերենք հիւրընկալելու:

²⁾ Շեխ իր ձեռք երեքք ստակի չ'դպցնէր, որովհետեւ պիղծ կը համարէ զայն:

« Ե չ է տ (վկայ) կ'անուանի, թէ որ քրիստոնէի մը սպանուի չ է տ (նահատակ) կատուի: Քարեխտարներ իրենց պաշտամանը պահանջածին Համեմատ խումբ խումբ ամէն մէկը կարգին պարտաւոր են գնալ տարին մի անգամ շէխի կացարան իրենց չատկացեալ տարեկան տուրքերով Հանդերձ, և անդ դիշեր ու ցորեկ անդադար աղօթել շէխի կենաց. այնպիսի սոսկալի ճգնութիւններով, չորոց շատեր իրենց մարմնոյ չարճարանքներով և երեւակայեալ չափշտակութեամբ կ'ուշաթափին և կ'իջնան օրերով մեռելի պէս: Շէխի պատկանեալ կալուածներուն և նոցա արգեանց թարեխտարներէ զատ ուրիշ մէկ ձեռք դպցնելու իրաւունք չունի: Շէխի լուացուած ջուր նուիրական է, երբէք մի կաթիլ գետին չը թափիր, բոլոր կը ցրուեն ամենօրեայ խմորներու մէջ գործածելու Համար: Կան ժողովրդէն շատեր որ իրենց կանայք շէխերուն կը նուիրեն սուրբ մարդիկ ծնուցանելու Համար: Շէխեր աղօթալացը գնալու ատեն ոտքերնին ընաւ գետին չեն դնել, այլ թեւերու վրայ բարձուած կերթան: Ո՛ր և է չարագործ մը եթէ չաջողի զինքը շէխ «օճակ» (կացարան) ձգել ազատ կը լինի պատժէ որչափ ալ ծանր լինի նորա յանցանք, շէխ այս խումբ քրդաց Համար գերմարդկային էակ է: Կան ուրիշ շատ անապաշտութիւններ զորո մի առ մի թուել չենք ուզեր, նոյնպէս և սոցա աշխարհականաց մէջ եղած զանազան մոլորապաշտութիւններ ի բաց կը թաղուի: Սոքա իրենց Համար յատուկ աղօթալացը ունին Մզկաթ թանուհով, որ երբէք տաճկաց աղօթալացին նմանութիւն չ'ունի, ունին նաև ուխտատեղիներ որ Հին շէխերու գերեզմաններ են:

Քրդաց մի մաս բոլորովին տաճկաց կրօնին Հէտեողներ են քիչ բացառութեամբ: Մի մաս ալ կայ որ այս երկուքէն բոլորովին տարբեր է, միայն թլիստութեան, ամուսնութեան և թաղման օրերու մէջ արած արարողութիւններով մահմետական կը ճանչցուի, այսինքն այս ծէսեր միայն կը կատարէ մոլլայիմը ձեռքով, իսկ մահմետական կրօնի վերայ երբէք տեղեկութիւն չունի, և երբէք նամ ազ (տաճկաց աղօթք) չ'կատարել, այսպիսեաց ծագումն Հայութենէ եղած կը կարծուի, իրենցմէ ոմանց պատմութեամբ: Շէխերու նուիրական սոցա մէջ ևս կը չաճախեն և առ քրիստոնեայտ ատեղութեան սերմ կը ցանեն, որով արմատացած է ատեղութիւն և որմէ ծագումն առած է Հարստահարութիւն, բռնաբարութիւն և այլ չարիքներ:

Քիւրդեր ասոնցմէ իզատ ունին նաև քաղաքային գաւառական սովորութիւններ, անուանի է նոցա Հիւրասիրութիւն և մարդասիրութիւն, մէկ ինչ ազգէ որ լինի եթէ իջեանի նոցա տուն շատ պատուասիրութեամբ կընդունեն և կը պահպանեն զայն: Մեր Հին նահապետաց նման է բոլորովին սոցա Հիւրընկալութիւն, Հիւր տուն մտածին պէս իգական սեռէ մէկ անմեղապէս կը բերէ գաղջ ջուր ու կը լուանայ Հիւրի ոտք, և այնուհետև սեղան կը պատրաստուի սովորականէ դուրս կերակրովք Հանդերձ. յետ այնորիկ կը Հետաքրքրուին Հիւրի գործերով, ինչ օժանդակութիւն որ պէտք է կը մատուցանեն լիովին և ապա ճանապարհի կը դնեն անձուէր ծառայութեամբ: Ի բաց առեալ շխալին ժողովուրդ որ երբէք այս գովելի յատկութիւններ չունին:

Քիւրդեր խիստ տնտեսագէտ են և բաւականատէր իրենց ուտելիքի և հագնելիքի մէջ, նոցա սովորական կերակուր երկու տեսակէ առելի չ'լինիր, և այն ոչ թէ մոռցնի, զի մտեղէն շատ քիչ անգամ կուտեն, առաւելապէս մեծ Հիւր մը պատահած միջոցին. հագնելիքնին ընդհանրապէս տեղական շալերէ կամ կտաւեղէններէ կը շինեն, ի բաց առեալ պահեստի զգեստներ որ ընդհանրապէս չունայ,

ոսկէթել բանաւածքներով և մետաքսեղէն են: Նոցա զգեստներ միաձե են, կը նմանին մեր գեղացի Հայոց ձեւերուն, այնպէս է և կանանց: Քրդաց ու է արուն ծնելուն պէս նորա Հայր պարտաւոր է անոր Համար դիշու. պատրաստութիւն տեսնել, որ տասներկու տարեկան եղածին պէս կ'սկսի կըրթուել զինաշարժութեան և ձիավարժութեան մէջ: Քրդաց ընտանեկան կեանք ճիշտ նման է Հայ գեղջիկականաց, նոցա կանայք Համարձակ են և պատիւ ունին բոլոր արական սեռի առջև, կարող են ազատօրէն նոցա Հետ տեսնուիլ, գործել և շրջել, անարատ պահելով իրենց բարոյականութիւն և եթէ գտնուի մէկ որ եղծեր է այդ հաւատարմութեան կապ, խոկոյն կ'սպանուի կամ կը հալածուի:

Քիւրդեր ոմանք շատ անգամ Հայոց վանքեր ուխտագնացութեան կերթան իրենց Հիւանդներով, զո՛հ կանեն, կերպուին Հայոց վանքերու և սրբոց վրայ, որեւիցէ Հայկական տօնախմբութիւն կ'չաճախեն. քրդաց մի մաս իր որդւոյ թլիստութեան ատեն անպատճառ իւր մտերիմ Հայէն մէկ իրեն քրի վայ (կնքահայր) կընտրէ: Այս նմանութիւններ բոլորովին ապացոյց են քրդաց ծագմանը Հայ լինելուն, և նոցա ոմանց մահմետական լինելուն պատճառ միայն զէնք և երկիր ¹⁾ ձեռքէ չ'զցելն է, ինչպէս են Ջալալցիք, Արուսեանք, Հասանանցիք, և այլն: Այս առթիւ մեղադրելի չէ միթէ Հայ կղեր որ եթէ չ'կրցաւ Համոզել զանոնք քրիստոնէութեան մէջ պահելու, գէթ կրօն միայն ազգութեան կապ չ'ճանաչելով չ'կղեր ազգակցութեան կապ և չ'դնէր այսպիսի բաժանում և ատեղութիւն Համարին եղբարց մէջ:

Քիւրդեր ընդհանրապէս տգէտ են, ուսման վրայ երբէք գաղափար չունին, և ոչ փափագ զայն իրենց մէջ մտցնելու, նոցա շէխեր միայն կուսանին Արաբերէն Ղուրան, իսկ ժողովուրդը բոլորովին գուրկ է ընթերցանութենէ, կ'ապշին քիւրդեր երբ կը տեսնեն որ Հայք տօմար նայելով իրենց մի քանի տարի յառաջ տարած ապրանքներ մի առ մի կը թուեն և կամ նոցա ապառիկներ կասեն և շրթունքնին խաճեկով գաղտնի իրարու ականջին կը քրթմնջեն ասելով «ալ քաղազ չալան զըխահնը» այս թուղթ լինչպէս կը կարդայ:

Ճաճիկներ ալ մի քանի տարի յառաջ ուսման մէջ գրեթէ քրդաց հաւասար էին, իսկ այժմ բաւականին տարբերած են, աղիւտական մաս քիչ շատ կը ճանաչէ ուսման կարեւորութիւն, իսկ ուսմիկ գաւառ բոլորովին անտարբեր է, տաճկաց 100-ին 20 հազիւ գիտեն գրել ու կարդալ, երկու դպրոց միայն ունին որ կառավարութեան ծախքով կը կառավարուին որ բոլորովին անկարգ դրութեան մէջ են, 300 աշակերտին մի ուսուցիչ և մի կառավարիչ կայ:

Հայք այս մասին պարծանաց տեղի ունին, աղիւտականէն սկսեալ մինչև յետին ուսմիկ մեծ չարգանք ու կարեւորութիւն կուտան ուսման և զայն կը համարեն միակ միջոց նիւթական և բարոյական յառաջադիմութեան: Հայոց 100-ին 90 գրել ու կարդալ գիտեն, ի բաց առեալ գիւղացիք որոց 100-ին 25 հազիւ գիտեն ընթերցանութիւն: Հայք քաղաքին մէջ վեց եկեղեցական և չորս ընկերական դպրոց ունին, որոց երկուք իգական սեռին են, ի բաց կը թողուիք տնական դպրոցներ, որ բաղմաթիւ են, կայ նաև իւրաքանչիւր գեղի մէջն ևս մի դպրոց, իսկ չեղածներու մէջ միշտ ջանք կայ ունենալու. վանքերի մէջ ևս կան դպրոցներ որք

¹⁾ Բզնունեաց գաւառը Աղիովիս ձորին մէջ կան Քեշիշեանք անունով մի ցեղ որոց մահմետական լինելու թիւ հազիւ թէ վաթսու տարի կայ, որ իրենց բարբերել երկիր չ'թողու համար, պարտաւորեցան քրիստոնէութիւն թողու:

բաւականին օգուտներ կընծայեն Ազգին, իսկ ամենէն նշանաւորն է Վարդգայ ժառանգաւորաց վարժարան, որուն վրայ ազդ շատ յոյս կը տածէ:

Տաճիկներ զինուոր կուտան, կալուածատէրեր զինուորի հետ նաեւ կալուածական մի որոշեալ հարկ, որ ըստ սկզբան հաւատար են Հայոց, բայց ըստ արժողութեան մեծ տարբերութեամբ, կալուածատեարց մեծ մաս մօտ տարիներու ձեռք բերած է իւր կալուած, հայերէն յալիշտակելով կամ շատ փոքր գնով ¹⁾ ծախու առնելով, կալուածատէր իւր արտեր ու այգիներ հայ աշխատանքներու ձեռքով կը մշակէ, կը խնամէ և արդիւնք կը քաղէ, զի ինքն այդպիսի բաներու բնաւ ընդունակութիւն չունի: Կալուածատէրերու ձեռքով ալ շատ վնասներ ունի հայ, որովհետեւ տաճիկ ամառ ատեն միշտ բռնութեամբ ջուր հայու ձեռքէն խլելով կը տանէ իր այգիին ու արտ կ'ըջրէ: Բայց խեղճ հայու արտ կամ այգին ամիսներով ծարաւ մնալով կը չորանայ, իր աշխատութիւններ 'ի դուր կ'ըլլեն, և ինքն 'նոյն տարին անտանելի նեղութիւններ քաշելով կը յուսահատի, կամ կը դիմէ 'ի պանդխտութիւն: Կամ պարտքեր կանէ և կամ բոլորովին զրուած լինելով կը պարտաւորի իր կալուած ծախել ընդհանրապէս տաճիկ վրայ, կամ մի տաճիկ հետ ընկեր ձեռնալ, այսպիսով հայ հեռուհեռէ կը զրկուի կալուածքէ: Այս տեսակ զրկանք աւելի շատ վտանգաւոր է հայոց համար քան ուրիշ տեսակ հարստահարութիւններ զոր չաճախ կը կրեն:

Հայոց քաղաքացւոց բոլոր արական սեռ 'նոր ծնածէն սկսեալ մինչև հին աւուրց ծեր պարտաւորեալ է 27 զր. ողջ ստակ զինուորական տուրք տալ, նաեւ ասոր հետ իր վատկութէն 1000-ին 30 զր. ողջ ստակ, այս օրէնք 16 տարեկանէն վեր եղողներու վրայ կը գործադրուի, ունին նաեւ կալուածական տուրք 1000-ին չորս զր. ողջ ստակ, և տասանորդական տուրք 10-ին մէկ. գեղացի հայեր ըստ քաղաքացւոյն ունին տասանորդական և հողային տուրք իսկ զինուորական տուրք տարբեր է որ ցարդ ըստ հին օրէնաց կառնուի, որոշեալ գումար մը նշանակելով իւրաքանչիւր գիւղի վրայ. ունին նաեւ ոչխարային տուրք. կան շատ գեղեր որ այսպիսի տուրքեր տէրութեան վճարելէ զատ նաեւ շատ ծանր հարկեր ալ քիւրդ Աղաներու կը վճարեն, զորօրինակ Ռշտունեաց գաւառի հայք հողային մի հարկ տէրութեան և մի ևս քիւրդ աղաներուն կուտան: Իսկ ընդհանուր առմամբ քիւրդ ցեղեր կը պարտաւորեցնեն իրենց շրջակայ գիւղացի հայոց հատուցանել իրենց, ցորեան, ալիւր, իւղ, պանիր, խոտ, յարդ և այլն, և կամ ձմեռ ատեն պահել իրենց ոչխար տաւար և այլն: Արծիկ գաւառի մի քանի գեղեր իրենց դաշտային հողերէ զատ ունին նաեւ լեռնային հողեր, որմէ կը հայթայի իրենց տաւարներու խոտ. բայց քաղելէ չետոյ կէս քրդաց կուտան և ապա կէս իրենց կը բերին. կը պատահի շատ անգամ որ քիւրդեր երբեք չեն թողուր հայոց խոտ վերցնել, մանաւանդ քիչ եղած տարին:

Վ. Փափուշտյ.

ԶԱՆԱԶԱՆ ԼՈՒՐԵՐ

Քիչինկվից գրում են «Բուսի. Վեդ.» լրագրին, որ այնտեղ գտնվում են աշխարհի երեք դերասանական խմբեր՝ ռուսական, հրէացոց և հայկական: Այս խումբերը սկսել էին իրանց ներկայացումները քաղաքի միակ թատրոնում որ պատկանում է պ. Գրոսմանին, երբ յանկարծ ոստիկաններից և ճարտարապետներից բաղկացած մի մասնաժողով արգելեց ներկայացումները: Խնդիրն այն է, որ Բեռլինի հաշմանգապետը ստացել էր մի անստորագիր նամակ, ուր ասված էր թէ Գրոսմանի թատրոնը քանդուելու վերայ է և ահա այդ պատճառով մի մասնաժողով էր նշանակուած թատրոնի շինութիւնը զննելու, և այդ մասնաժողովը գտաւ որ առատուտաղի մի քանի գերանները փլած են... Հետաքրքիր է այստեղ յիշել որ համանման մի յանձնախումբ անցեալ դեկտեմբեր ամսին մանրամասն զննել էր Գրոսմանի թատրոնը բայց այն ժամանակ նորա շինութիւնը ամէն կերպ հաստատուն էր գտել, իսկ յանկարծ մի տարուց յետոյ անպիտան և վտանգաւոր է դարձած: Այսպէս թէ այնպէս խեղճուի դերասանները, — թուով երեք խմբի մէջ 200 մարդ — անգործ են մնացել և զուրկ ապրելու միջոցներից:

Խմբագիր-հրատարակիչ ԱՐԳԱՐ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ:

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՀԱՅՐ ԵՒ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ

ՕՏԱՐՆԵՐԻ ԱԶԳՈՒՄ

ՀՐԱՊԱՐԱԿԱԹՕՈՒԹԻՒՆ

ԱՐԳԱՐ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆԻ

Գինն է 30 կ.:

Մտնում է «Կենտր. Գրաւաճ.»

Վաղուց մամուլի տակից դուրս եկած Տիգրան Նազարեանի հրատարակութիւնների VII գրքիցը «Արեւիկէ Կրնանոց պընը — փեշակը» (Ղարաբաղի բարբառով և նոյն կեանքից) հեղ. Կ. Կ. Մելիք-Նահանգարեանի վերջապէս լոյս տեսաւ և վաճառվում է «Աղբիւրի» խմբագրատանը (Мих. уя. д. № 127) և Թիֆլիզի յալտնի գրավաճառանոցներում:

Գրքիցի կից տպուած է խորթ խօսքերի բացատրութիւնները, Ղարաբաղի բարբառի քերականական մի քանի յատկութիւնները և այլն. գինը 20 կոպ. է:

¹⁾ Տաճիկ հայու ինչ կալուածի որ աչք ունենայ, 'նորա տիրոջ անուղղակի այնպիսի վնասներու և վնասուց կենթարկէ, օրինակ անոր տոկոսով սաակ տալով և ծանրացնելով 'նորա վրայ վաշխ. կամ յաճախ զայն հարստահարելով, անարգելով, ծեծելով, գիշեր ատեն շատ անգամ 'նորա տուն գողութեան երթալով, այսպէս կը յուսահատեցնէ զայն, որ կիւլէ կըծախէ իր կալուած, հայ արդէն առաջնոյ օրինակէն խրատուած պէտք չունենալ զայն գնել, ուստի պարտաւորեալ շատ զոնշան գնով կուտայ Տաճիկին:

Հետևեալ ցուցակից «Արձագանքի» ամէն մի ստորագրող իրաւունք ունի երկու մանէթի արժողութեամբ գրքեր ընտրել: Կէս տարով ստորագրողները մէկ մանէթի արժողութեամբ գրքեր:

Բ. Կ.

1. Միանսարեան՝ Քնար Հայկական, ժողովածու ազգ. ընտիր բանաստեղծութիւնների և երգերի 2 —
2. — Կոմբ՝ խնամատարութիւն մանկանց 80
3. Եղիշէի՝ պատմութիւն Վարդանանց ըստ Անձեացեաց օրինակի, վերագննութեամբ Գաբր. Արքեպ. Ալվազեան 60
4. Խորենացի՝ Պատմութիւն Հայոց ընտիր կազմով 1 80
5. — » Նոյն անկազմ 80
6. Յովհաննէս Կաթ. պատ. Հայոց Երուսաղէմ . 2 —
7. Մարկ. Աղաբէգեան՝ թուղթ Հայոց. ազգութեան մասին 2 —
8. Մուրադեան՝ եկեղեցական պատմութիւն . . . 2 —
9. Զարբանալեան՝ պատմութիւն Հայերէն գալութեան Հ. ա. 2 —
10. — Նոյն Հ. բ. 2 —
11. Շնորհալու՝ Ընդհանրական 2 —
12. Եզնիկ Կողբացի մատենագիր 1 —
13. Երիցեան՝ Ներսէս V Հայոց կաթողիկոսի կենս. պատ. 3 Հ. 1 —
14. Բաֆֆի՝ Դաւիթ բէգ գիրք երրորդ 2 —
15. — Խամսայի մելիքութիւնները 1 50
16. — Խենթ՝ կազմած (սակաւածիւ). 2 —
17. — Ոսկէ աքաղաղ 1 —
18. Պառչեանց՝ Հացի խնդիր, ազգ. վէպ 80
19. — Շահէն, ազգ. վէպ 80
20. Սրուանձտեան՝ Թորոս աղբար, Հայ. ճամբորդ 1 25
21. — Մանանայ 1 75
22. Չերազ՝ Ազգային դաստիարակութիւն . . . 1 —
23. — Գրական Փորձեր 1 —
24. — Գրիչ և Սուր 1 —
25. — Հայաստան և Իտալիայ 60
26. Ա. Յովհաննիսեան՝ Հայր և Հայաստանը օտարների աչքում 30
27. Շրէբեր՝ բժշկական մարմնամարզութիւն . . . 40
28. Շիլլեր՝ Դոն Կարլոս 60
29. — Օրլէանի Կոյս 40
30. — Վիլհէլմ Տէլլ 60
31. Լէսինգ, Նաթան իմաստուն 40
32. Շէքսպիր՝ Օտէլլո 60
33. Խրիմեան Հայրիկ՝ Վանդոյթ 20
34. Ռ. Պատկանեան՝ Ուխտաւորք 75
35. Գամառ Քաթիպայ՝ ժողովածու բոլոր բանաստեղծութեանց 50
36. — Նոյն փառակազմ 1 25
37. — Մանկական ոտանաւորներ 15
38. — Ազատ երգեր 5
39. Աղաբէգ՝ Երկու քոյր, եղբրական վէպ . . . 50
40. — Անահիտ Հին զրոյց 50
41. Գիւտ ք. Աղանեան. Ռոբինզոն Կրուզոյ . . . 60
42. » Չէստերտոնի ժառանգը 1 —
43. » Գէորգ Ռոլէստօն 60
44. » Դոնքիշոտ Լամանչեցի 70
45. Տէր-Մարկոսեան՝ Թաւամազ Մեղու (մանկ.) . — 40
46. — Կարմիր Լապտեր (մանկական) կազմ. — 50
47. — Նոյն անկազմ 30
48. — Թոմաս Եղբոր տնակը կազմած 60
49. — Նոյն անկազմ 45
50. — Գառնուկ և Լուսատունիկ (մանկական) — 25
51. Բովանդակութիւն ազգ. սեպհականութեանց Երուսաղէմ 40
52. Թանգարան խրատու, Երուսաղէմ 2 —
53. Ամէն մարդու բարեկամ, Երուսաղէմ 25
54. Բարոյական պատմութիւն 80
55. Բաբայեան՝ Ուսումնարանի առողջապ. Հար. 1 —
56. — Կրքեր 30
57. Նաւասարդեան՝ ժողովրդական Հեքիաթներ . — 30
58. Պարտիզակցի՝ Հայկական յիսնակ առակք . — 60
59. Սուրենեան՝ Երկար կեանք 1 —
60. Բերբերեան՝ Կուէր կաղանդի 65
61. Ժ. Սան՝ Խօսող Կաղնի 25
62. Տէր-Մարկոսեան՝ Հարս և սկեսուր 25
63. Ք. Պատկանեան՝ պատմութիւն Սէբէոսի եպիսկոպոսի ի Հերակլին 2 —
64. — Անանիայ Շիրակացու մնացորդք բանից 1 —
65. — Материал. для изученія арм. нарѣчія 1 20
66. — Исторія Монголовъ по арм. источникамъ 1 —
67. — Исторія монголовъ Икона Магакія . 1 —
68. — Армянская Географія (Моисея Хоренскаго) 1 —
69. Эминъ Моисей Хоренскій и древ. эпосъ Арм. 1 —
70. Դիստերվէզի՝ Հիմնական դիդաքտիքական կանոններ, թարգ. Ղուկասեանց 40
71. Բամբոսոն Մալրական դաստիարակութիւնը, թարգ. Շահբուղաղեանց 40
72. Բլէկիկ՝ Մտաւոր, ֆիզ. և բարոյական ինքնակրթութեան մասին 60
73. Հախվերդեան Սայաթ-Նովա 1 —
74. Սայաթ-Նովա ազգ. բանաստեղ. ժողովածու . — 5
75. Օրացոյց 1883 թուի Տէր-Աբրահամեանցի . — 10
76. Սիւլիկ. Նոր-Նախիջևանի Հիմնարկութեան պատմ. 30
77. Հայերգ, գործ Արիստակէս վարդ. Տէվկանց — 60

78. Кавказский Календарь	1 50
79. Кавказский Стѣнной Календарь	1 —
80. Русский календарь Суворина	1 20
81. Вѣсобщій календарь Гоппе	1 30
82. Экономическое положеніе турецк. Арм.	— —
83. Սմբատեան պատկերազարդ Այբուբենական լուսո	1 20

ԹԱՏՐՈՆ. ԳՐՈՒԱԾՔՆԵՐ

84. Սունդուկեանց Պեպօ, կոմեդիա 5 արարուածով —	30
85. — Խաթարալա կոմ. 5 ար.	50
86. Տէր-Դաւթեանց Կախարդած պրինց	20
87. Տէր-Գրիգորեան՝ Վոյ քի իմ վէշէր	40
88. — Պառաւնեւուն խրատ	50
89. — Ո՞վ է մեղաւոր.	30
90. Բէքէր բիձու Հանաքը	25
91. Աշնանային երեկոյ	25
92. Բռնի ամուսնութիւն	40
93. Ժանօ և Ժանէտ	40
94. Տիկինը նորան սպասում է	30
95. Անանուն կատակ	40
96. Փակուած դրան մօտ	30

Բաժանորդագրողներէն խնդրվում է ընտրութիւն անելիս լիշէ մի քանի գրքերի անուններ, մի գուցէ միայն մի երկու անուն լիշէլով՝ խմբագրութիւնը անկարող լինի լցուցանել նոցա պահանջը: Բաց յայտնանէ՝ ստորագրողները կարող են, եթէ ցանկանան, գրքի փոխանակ ստանալ «Կուռնկ» ամսագրի հետևեալ տարիները ամբողջապէս, իւրաքանչիւր տարուալ արժէքը երկու ռուբլի է որոշվում: Խմբագրութեան մէջ կան 1860, 61, 62 և 63 թուականների ամբողջ համարները:

Օտարաքաղաքացիք գրքերը ստանալու համար ուղարկում են 20 կ. փոստի մարկաներով: Կէս տարով ստորագրողները ուղարկում են 10 կ. մարկաներ:

Առաջիկայ 1883 թ. յունվարից թիֆլիսում կը սկսուի հրատարակուիլ

ԱՂԲԻԻՐ

Մի ամսեայ հրատարակութիւն երեխաների, ծնողների և դաստիարակների համար.

(ՏԱՐԷՆԸ ԼՈՅՍ ԿԸ ՏԵՍՆԻ 12 ՀԱՄԱՐ 1—3 ԹԵՐԹ)

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ.

- I) Վէպեր մանրավէպեր, զրոյցներ, առակներ, հեքիաթներ, կենսագրութիւններ:
- II) Բանաստեղծութիւններ:
- III) Գիտութիւն և արուեստ:
- IV) Մանկավարժական և այլ յօդուածներ, թղթակցութիւններ, առաջարկութիւններ լուրեր, խորհուրդներ:
- V) Հետաքրքիր տեղեկութիւններ և խառն լուրեր:
- VI) Մատենախօսութիւն և նոր գրքեր:
- VII) Կրթութեան և դաստիարակութեան վերաբերեալ յօդուածներ և տեղեկութիւններ:

Ձ ու ա ր ճ ա լ ի ք:

- VIII) Մանկական ֆրէզելեան, շախմատի և այլ խաղեր բէքուսներ, թուաբանական խնդիրներ.
- IX) Անեկդոտներ, հանելուկներ:
- X) Այլ և այլք:
- XI) Նրբեր նստանկերով:
- XII) Յայտարարութիւններ:

Տարեկան գինը 3 ռուբլի, կէս տարուանը 2 ռ. առանձին համարները 15—40 կոպ.

Մանր. 3) վէպեր, կենսագրութիւններ և այլն կարող են լինել և պատկերներով:

Է) Համարներէն ոչ աւելի քան վեցի բովանդակութիւնը կարող է միայն և վէպերէն կազմուած լինել:

Դ) Տարեկան բաժանորդները կը ստանան երկու պրէմիա յուլիսին մի պատկեր, իսկ դեկտեմբերին օրացոյց առաջիկայ տարուայ համար:

Հասցէն՝ Тифлисъ Редакция „Ахпуръ“ իսկ արտասահմանից՝ Tiflis (Caucase) Redaction du journal „Aghpur“

Խմբագիր-Հրատարակիչ ՏԻԳՐԱՆ ՆԱԶԱՐԵԱՆՑ

Թէմական վերատեսչի թույլտվութեամբ Հաւաքարում բացուեցաւ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի եկեղեցու՝ Ս. Հռիփսիմեան անունով օրիորդական ուսումնարանը, որը գտնվում է Էջմիածնեցոց եկեղեցու հանգէպ տիկին Նազարեանցի տանը (որ առաջ դէպօ էր): Սրանով հոգաբարձութիւնս յայտնում է յարգելի հասարակութեանը, որ աշակերտուհիների ընդունելութիւնը սկսուել է ներկայ նոյեմբերի 12-ից, իսկ հանդիսաւոր բացումը իւր ժամանակին կը յայտարարուի լրագրներով:

Հոգաբարձուք } Սադէկ Երեմեան.
 } Աղասի Մելիք-Ալաւէտ.
 } Գէորգ Թարխանեանց.

Ր Ա Ֆ Ֆ Ի

ՈՍԿԻՐ ԵՔՅՂԱԳ

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԻ

Նւ վաճառվում է Թիֆլիսում «Կենդանական դրամաճառանոցում» և Հրատարակչի մօտ:

Գինն է 1 ռ.

2—5

Кавказское отделение Голоса

ОТКРЫТА ПОДПИСКА НА ГАЗЕТУ

ГОЛОСЪ

НА 1883 ГОДЪ.

Подписная цѣна съ пересылкою въ годъ 17 рублей. Подписка и объявленія принимаются въ Центральной Книжной торговлѣ въ д. Мириманова.

3-3.

Հ. Բ. Ընկերութեան Խորհուրդը խոնարհաբար խնդրում է Ընկերութեան յարգելի անդամներից, որ ի նկատի առնելով Ընկերութեան գոյութեան առաջին տարուայ շրջանի աւարտը, որ է սույն նույնների 15-ը, բարեհաճին վերանորոգել իրենց անդամակցութիւնը: Դեկտեմբերի 19-ի ընտրութիւններին մասնակցել ցանկացողները պարտաւոր են Ընկերութեան նորոգ տարուայ անդորրագրերով ներկայանալ Ընդհանուր Ժողովը: Անդամ գրուել կամեցողները կարող են դիմել Խորհուրդի անդամներին, և յատկապէս խորհրդի գանձապահ պ. Մելիք-Ազարեանցին, և Կենդրոնական ու Կովկասեան գրախանութները, նա և պ. Եփրեմ Ծատուրեանցի լամպայի մագաղինը:

Հ. Բ. Ընկերութեան Խորհուրդը հրաւիրում է Ընկերութեան Տեղական Վարչութիւնների — կազմուածների և կազմուելիքների — ուղարկութիւնը Հրահանգի 6 §-ի բովանդակութեան վերայ, և խնդրում է որ նորա փութան, քանի ժամանակը գեւ. բոլորովին անցած չէ, այդ մասին պարտաւարտաճը կատարեն:

«ԹԻՖԼԻՍԻ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅԵՐԷՆ ԳՐՔԵՐԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ» Վարչութիւնը խնդրում է պ. պ. հեղինակներին և թարգմանիչներին որ իրանց գրաւոր աշխատութիւնները բարեհաճին ուղարկել Ընկերութեան սյս հասցեով: Въ Правленіе Тифлискаго Общества Изданія Армянскихъ Книгъ. Фрейлинская улица, домъ Соломона Корганова, кв. № 7.

Ներկայ 1882 թուականին լրանում է „**ԱՐԱՊԱԽ ԶԱՅԱՏԱՆԻ**“ լրագրի 25 տմեայ գոյութիւնը: Եւս երեւոյթը նշանաւոր համարելով Հայոց գրականութեան մէջ, մի խումբ համակրողների կամենում է Դեկտեմբերի 12-ին տօնել լրագրի գոյութեան 25-ամեայ յօբելեանը: Յանկացողը մասնակցել այդ տօնախմբութեանը հրաւիրվում են ստորագրուիլ մինչև Դեկտեմբերի 5-ը Զ. Գրիգորեանի գրավաճառանոցումը և պ. Հաս-վերդեանի պավիլիօնումը:

Կենտրոնական գրավաճառանոցում, ի միջի այլոց, ծախվում են հետևեալ Հայերէն գրքերը.

Բ. Կ.

Չէստէրտօնի ժառանգը, պատկերազարդ վէպ թարգմ.

Գիւտ քահ. Ս. Ղանեանցի.

1 —

Ա. Յովհաննիսեան. Հայր և Հայստանը օտար-

ների աչքում, Հրապարակական դատախօսութիւն — 30

Կօմբ. Խնամատարութիւն մանկանց — 60

Շիւքեր. Վիւհլմ Տէլլ — 60

» Դօն Կարլոս 1 —

» Օրլէանի կոյս — 60

Լէսսինգ. Նաթան իմաստուն — 60

Շէկսպիր. Օտէլլօ — 60

Պաօշեանց Հացի խնդիր — 80

100-ից աւելի գնողները 20% զիջումն են ստանում:

Գամառ. Քաթիպայի ազատ երգեր 1 օրինակը — 5

10 » — 45

25 » 1 —

50 » 1 75

100 » 3 —

Օտարաքաղաքացիք ճանապարհածախք վճարում դրուելուն 10 կոպէկ, իսկ 25 րուբլուց աւելի գնողները ճանապարհածխս չեն վճարում:

Дозв. Ценз. Тифлисъ, 27 Ноября 1882 г.

Типографія И. Мартиросіанца.